

A SZÓÉRTÉS ELŐFELTÉTELEIRŐL

„Nincs helye semmiféle kizárólagosságnak”

Gáll Ernő: Szeretettel köszöntök mindenkit, aki meghívásunkra eljött és jelenlétével is igazolja, hogy ez a kezdeményezés időszerű, szükséges volt.

Remélem, eszmecserénk lefolyása és várható eredménye meggyőző bizonyítéka lesz annak, hogy jószándékú emberek szót érthetnek még akkor is, ha különböző kérdésekben esetleg eltérő nézeteket vallanak.

Nézzük csak meg, mi is indokolta vállalkozásunkat?

Egyrészt örvedetes, másrészt aggodalomra is okot adó jelenségek léptek fel művelődésünkben, s az a veszély is fenyegetni látszott, hogy elmélyül a szétaprózottság, a különböző felfogások képviselői közt pedig lehetetlenné válik az érintkezés.

Örvedetes – véleményem szerint – a vitaszellem megélnkülése, a különböző, egymástól eltérő nézetek érvényesülése és az az önreflexió, amely – akár nemzedéki keretek között – az egyre nyugtalanítóbb kérdésekre keres választ: kik vagyunk, milyen az a világ, amelyben élünk, s végül, merre tartunk? Biztató továbbá a „másfajta rajok” egymást követő stafétája is.

Ha évekkal ezelőtt, az ún. „elmélet” vagy – tolvajnyelven szólva – a „szöveg” került bizonyos újító-kritikai velleitású törekvések közvetítésével előtérbe, mostanság mintha egy bizonyos költészet válna a messzemenő nonkonformizmus nem kevés értetlenséget és vihart kiváltó tolmácsolójává. Jelentkezik végül – s őszintén szólva, számomra talán ez a legörvedetesebb – egy ugyancsak fiatalos és élénk érdeklődés a hazai társadalmi valóság, illetve annak feltárása, a szociológia és a szociográfia iránt.

Egyidejűleg azonban olyan indulatok és szenvedélyek lobbantak fel egy-egy vita során, amelyek a természetesnek vehető véleménykülönbségeket elválasztó szakadékká mélyíthetik, s a félreérthetetlen jószándékokat félremagyarázva, virtuális szövetségesekből ellenfeleket csinálnak. Ama érthető igyekezet, hogy kivonjuk magunkat a hamis tudattal azonosított ideológiák hatása alól, a régi, részben hitelüket veszített fogalmak és szimbólumok kicserélését ösztökélte, félő viszont, hogy ez az igyekezet részben új kizárólagosságokban nyilvánul meg, részben pedig olyan cezúrához vezet, amely a folytonosság teljes megszakításával művelődésünk létalapjaiban gyengíti.

Megmagyarázható, hogy egy átfogó válság szorításában bizalmatlanság lép fel bizonyos intézményi rendszerekkel szemben, nem szabadna azonban eltekintennünk – gondolom – az intézmények és képviselőik közötti különbségektől. Adott-ideológiai tartalmak nyomasztó monopóliuma s az ennek megfelelő nyelvi struktúrák elleni tiltakozás kiválthatja a formák, a jelképek iránti fokozott – már-már kizárólagos – érdeklődést s az egyébként korszerűnek számító nyelvkritikai buzgalmat. Kérdéses azonban, mire jó és kinek használ egy csak bennfenteseknek szóló „metanyelv”-hez való menekülés? Észre kell ugyanis vennünk, hogy – Aradi kifejezésével – már-már „nem értjük egymást”, de ennél csak az lenne aggasztóbb, ha nem is akarnánk egymást megérteni.

Persze, az említett jelenségeket kiváltó tényezők sem mellőzhetők. Rámutatunk az egyeseknél nehezen oldódó maradiságra, a sajátosságok ama szűk látó-

körü védelmezésére, amely betokosodásban, minden „más”-sal s minden nem e tájakról származó újító gondolattal szembeni elzárkózásban nyilvánul meg. Van szakmai hübrisz, s ez könnyen dilettantizmusnak bélyegez minden olyan szokatlan, többé-kevésbé kísérletlen kísérletet vagy megfogalmazást, amely nem illeszthető be a professzionizmus keretei közé. A szolgalelkűség, a karrierizmus, a kiváltságokkal is járó pozíciók féltése szintén megteszi a magáét. Biztos vagyok abban, hogyha köreinkben több nyitottság és megértés, magyarul szólva több demokratizmus jelentkeznék, az említett jelenségekben feszülő érzelmi töltés is sokat veszítene intenzitásából, esetről esetre pedig „proletár-pukkasztó” jellegéből.

Kedves Barátaim!

Tudjuk, a visszahúzó erők mindig előszeretettel használták a szokatlan eszmék és fogalmak bekebelezésének a módszerét, ami – tudvalevőleg – a manipuláció egyik válfaja. A jogos védekezésben azonban ne öntsük ki a fürdővizzel a gyereket is. Nem volna szabad lemondani például olyan fogalmakról, illetve a bennük kifejeződő magatartásról, mint nemzeti népszolgálat és az ezt kiegészítő felelősség. Azt hiszem, nem tévedek azt állítva, hogy éppen ezeknek a hívó szavára jöttünk ide valamennyien. Ragaszkodásunk e fogalmakhoz természetesen nem fetisizálja őket. Állandó és szigorú kritikával elkerülhető, hogy üres szólamokká, bürokratikus tendenciák tolmácsolóivá váljanak. E felelősségnek kell mindig eszünkbe juttatnia, hogy míg értelmiségünk derékhadja a nemzeti létet közvetítő hagyományosabb szimbólumokhoz ragaszkodik, fiataljaink egy része pedig valaminő „elitritus” szertartásának hódolva, egyetnemértését fejezi ki, a népi sors az iparosodás és városiasodás olvasztótégelyében alakul.

E követelmény szellemében, a mai eszmecsere munkafeltételeként induljunk ki abból, hogy művelődésünk fejlődése és jövője a sokszínűséget igényli. Egy olyan kis és sajátos kultúrának, mint a miénk, vitális szüksége van az elvidékiesedés veszélyét ellensúlyozó nyitottságra és változatosságra. Vegyük tehát tudomásul, hogy többféle hagyomány létezik, de egyiknek sincs monopóliuma. Éppen ezért nincs helye semmiféle kizárólagosságnak. Senki sem veheti magának a jogot, azt az erkölcsi tekintélyt, hogy másokat gyanúsítson vagy megbélyegezzen. A kiátkozások ideje lejárt.

A sokszínűség nem azonos az atomizáltsággal. Nem azonosítható egy olyan művelődés képzetével, amelynek különböző áramlatai vagy iskolái bunkerekbe, eszmei sündisznóállásokba húzódvá, szüntelenül egymásra tüzelnek, s még a tűzszünetben is köztük semmilyen kapcsolat, semmilyen érintkezés.

Ha így értelmeznénk és alkalmaznánk, erkölcsi öngyilkosságot követnénk el. Művelődésünk létszükségletei nemcsak a sokszínűséget, hanem azt is igénylik, hogy a különböző nézeteket vallók között elvi magaslatú vita, hiteles párbeszéd jöjjön létre. Meggyőződésem, hogy ez a belső dialógus legfőbb létparancsolataink közé tartozik. A türelem jegyében kibontakozó párbeszéd elősegítheti a bizonyos létfontosságú tennivalókat illető egyetértés megvalósítását.

„Ha a történelmi folytonosságot akarjuk újratementeni”

Molnár Gusztáv: Gáll Ernő árnyalt bevezetőjében a folytonosság megszakításának veszélyéről beszélt a „másfajta rajok” jelentkezésével kapcsolatban. Egy ilyen jelenség feltétlenül fennáll, nem tudom, hogy veszély-e vagy nem veszély; ennek az okairól és lehetséges feloldásáról szeretnék néhány szót szólni. Az okait nem kell különösebben részletezni, hiszen nemcsak a generációk közötti folytonosság esetleges megszakadásáról van szó, hanem sok esetben az egy generációhoz tartozók közötti akadozó kommunikációról. Ezt valamilyen formában át kell hidalnunk, anélkül hogy ez a többszólamúság ellenében történne. Hogyan? Csakis úgy, ha az elvi vitákkal nem megelégedve – nem mondom azt, hogy az elvi vitákat mellőzve –, de azokkal nem megelégedve olyan közös feladatokat keresünk, olyan közös témákat, amelyek szélesebb szórásban is érvényesek, amelyeket fontosabbnak tartanak különböző beállítottságú emberek. Egyáltalán, a munkában érvényesíthető feloldásról beszélnek.

Nem sok értelmét látom annak, hogy elvi vitákba bonyolódjunk. Valami gyakorlati kivezető útra gondoltam, gondolok jó ideje. Ez a gyakorlati kivezető út a folytonosság újrafelfedezése, a folytonosság újratementése lehetne. Nagy tévedés volna azt képzelni, hogy 1965-ig vagy 75-ig létezett valami folytonosság, ami aztán hirtelen bizonyos „rajok” jelentkezésével megszakadt. Itt másról van szó. Közelebbi és távolabbi hagyományainkkal kell újra megteremteni a folytonosságot. Elsősorban a különböző világszemléletű, de a közösségükért egyképpen felelősséget vállaló magyar értelmiségiek Vásárhelyi Találkozójával. Hivatkozni sokan hivatkoznak rá,

de rettenetes, hogy a mai napig nincs összegyűjtve – nem mondom, hogy nem jelent meg, ez más kérdés –, de össze sincs gyűjtve a Vásárhelyi Találkozó teljes anyaga. Ezt meg kell csinálni, meg lehet csinálni. De ennél is fontosabb újrateremtene a kapcsolatot és a folytonosságot a 45 után alakuló történelmünkkel.

Persze lehet arról is vitatkozni, hogy a fiatalok miket írnak az *Echinox*-ban, a *Fellegvár*-ban, jó verseket vagy rossz verseket, hogy hóbörögnek-e vagy ezoterikusak stb. Úgy látom, hogy ez most nagyon fontos kérdés itt Kolozsváron. Én őszintén bevallom, hogy nem tartom olyan fontos kérdésnek. Ma az idősebbekkel való foglalkozást fontosabbnak tartom. Mivel ezt a találkozót a *Korunk* szervezte meg, tennék egy talán hasznosítható javaslatot. A javaslat a következő: fel kellene mérni, hogy kik tudnak érdemlegesen nyilatkozni vagy írni a 44 utáni korszakról, össze kell gyűjteni minél több anyagot, és az anyag egy részéből egy vagy két számot kell csinálni. Nincsenek illúzióim. Nagyon jól tudom, hogy lesznek olyan szövegek, amelyeket nem fog a *Korunk* egy pillanat alatt megjelentetni. De bizonyos részleteket kiemelni ilyen beszélgetésekből és visszaemlékezésekből – ezt érdemes elgondolni. Mert ha egy kicsit is elgondolkozunk azon, hogy legalábbis szellemiekben milyen stációk következtek egymás után itt nálunk és egy kicsit Kelet-Európában, akkor rögtön feltűnik, hogy a sor valahol a „dial-mat” nagy természet- és társadalomontológiájával kezdődik, a hatvanas évek közepétől egy sajátos történetfilozófiai beállítottsággal folytatódik, majd a hetvenes évek közepén fellép ennek a történet-metafizikának az elméleti kritikája. De mindez csak spekuláció, filozófia, elmélet. Talán eljött az ideje annak is, hogy a filozófiai és elméleti csatározások mellett magukat a tényeket, a társadalmi, politikai és ideológiai folyamatokat is rekonstruáljuk. És az alapvető magatartásmintákat. Ebben a munkában többféle szellemi beállítottság, többféle temperamentum találkozhat. Felidézhetjük és értelmezhetjük a történeteket belülről, kívülről vagy utólag kívül kerülve – de fogjunk neki és csináljuk végig.

Althusser írja a Liszenko-kötet bevezetőjében, hogy a bürokratikus szocializmus alapjellemezője a némaság, a csend, az emlékezethiány. És ha mi a történelmi folytonosságot akarjuk újjáteremtene, a pusztán tény, hogy végigkövetjük az eseményeket, egyúttal bizonyos értelemben elvi jelentőségű lesz.

Lehet, hogy ezeket a fiatalokat itt Kolozsváron nem érdeklik az úgynevezett társadalmi vagy a sajátosan kisebbségi, nemzetiségi kérdések. Lehet, hogy így van.

Ez a fajta újrateremtett folytonosság felkeltheti az érdeklődésüket. De csak ez. Csakis ez.

Amit elmondtam, nem üres okoskodás, hanem – több mint egy éves munka után konkretizálódott – reális munkaterv. Teljesen megváltozott tudattal és megváltozott lélekkel gondolkodom és írok azóta, amióta magam próbálok bizonyos dolgoknak utánanézni. Sokkhatás ez, a történelem menetével, ízével és bűzével való találkozás.

„A magyar kultúra számtalan diszkontinuus nemzedékváltást ismer”

Egyed Péter: Lényegében kapcsolódva ahhoz, amit Molnár Gusztáv elmondott, a kérdésnek néhány más vetületét is ki szeretném bontani. Miután részt vettem, abban, amit ő néhány kolozsvári fiatal helyi hóbörgésének nevezett, az utána következő egy év alatt magam is át tudtam gondolni, hogy körülbelül mi volt ez. Nyilván az első kérdés, ami közvetlenül felmerül, az, amit Gáll Ernő is kiemelt a bevezetőjében, és pedig, hogy itt jelenségként észrevehető egyfajta nemzedéki diszkontinuitás. Véleményem szerint nem törvényszerű, hogy a nemzedékek közötti folyamatosság mindenkor, tehát ebben az esetben is fennálljon, hiszen a magyar kultúra számtalan diszkontinuus nemzedékváltást is ismer. Viszont ha a jelenség magyarázatát keressük, akkor ennek a diszkontinuitásnak az alapja valószínűleg az lehet (és itt utalok az előttem szólóra), hogy mivel minden értelmiségi nemzedék vagy összességében, vagy egyedeiben valamilyen társadalmilag működő célrendszerrel testesít meg, ez a nemzedék vagy nem ismerte, vagy elutasította, vagy nem akarta megismerni az előtte járó nemzedék célrendszerét. Véleményem szerint inkább nem ismerte.

A kérdés az, hogy amennyiben ezt az ismeretet lehetővé teszik, kialakulhat-e egy olyan közös célrendszer vagy a célrendszereknek egy olyan közös eleme, amely kritikailag hozzájárulhat ezúttal a nyelvezet megváltoztatásához is. Ezzel eljutottunk a metanyelv kérdéséhez. Hogy vannak egyedek vagy csoportok számára érthetetlen nyelvezetek egy kultúrában, az természetes. Viszont itt már a kezdetén olyan jelisséggel talákoztunk, hogy ezek az érthetetlen nyelvezetek elsősorban a maguk *értéknevoltában* tűntek fel. Senki nem próbálta meg azt megnézni,

illetve leszögezni, hogy ezek vannak, s utána azt kutatni, hogy mi a tartalmuk, mit fejeznek ki, és csak végső soron keresni azt, hogy milyen közvetett vagy közvetlen értékrendszerek fennállásához, társadalmi célokhoz kapcsolódnak.

Aki azonban figyelemmel kíséri a sajtót, az megfigyelheti, hogy általában az idősebbek aposztrófálnak, tehát ők jegyzik meg, hogy „fiatal hőzöngők” vagy „tanítványok” stb., stb. Ez sem eleve elítélendő, ha a kérdés ismerete alapján történik. Szeretnék utalni arra, hogy a román kultúrában, irodalomban, amennyire én ismerem, a nemzedékek váltása sokkal harmonikusabban történik meg, valószínűleg azért, mert éppen ezeknek a társadalmi, illetve irodalmi cél- és kifejezés-rendszereknek a sokkal komolyabb, mennyiségileg sokkal nagyobbrendű jelenléte miatt az intézményi asszimiláció sokkal jobban működik, s a kultúra intézményei a következő generációkat kritikailag-önkritikailag mindenképpen kapcsolni tudják.

A sajnálatos az lenne a mi esetünkben, ha a viszonylagos diszkontinuitás jelenségét az áthidalás igénye nélkül valamiféle ignoramus et ignorabimus példává változtatnók, amelyben ténylegesen létrejön az, hogy az ún. „fiatal nemzedék” elutasítón viszonyul az előbb elmondottakhoz.

„Nincs metanyelv”

Palotás Dezső: Megfogalmazhatnánk így is: Hegyek között, völgyek között mokayica kanyarog, / Ülnek benne kézenfogva... fiatalok és idősebbek. Értem, hogy miről lenne szó, de nem értek egyet a szembeállításal. Kinézek az ablakon: itt van a Fellegvár. Értesültem Nagy Istvántól, hogy ott régebben olcsó kupik voltak. Ma méregdrága szálloda van a helyükön. Logikus, hogy ha Nagy István az olcsó kupikról írt, mi a méregdrága szállodáról fogunk írni. Ez nem nemzedéki hozzáállás kérdése. Más valóság, másképp közeledik hozzá az ember. Sehogy nem látom ezt az ellentétet öregek és fiatalok között... Aztán nem tudom, mi az, hogy metanyelv...

Egyed Péter: De itt már megegyeztünk abban, hogy az „érthetetlen nyelvezetet” nevezzük metanyelvnak.

Palotás Dezső: Elnézést, én nem beszéltem metanyelvről!

Egyed Péter: Senki nem beszélt az idősebbek és fiatalok ellentétéről, éppen ellenkezőleg: „bruderságot” tételeztünk.

„Mérjük fel, hogy mi történt”

Szász János: Tétélezzük inkább fel, hogy nincs metanyelv, hanem értjük egymást, és egyetértünk. Akkor nem marad más hátra, mint amit Molnár Gusztáv mondott: nézzük meg, hogy mit csinálunk.

Rácz Győző: Molnár Gusztáv azt javasolta: mérjük fel, hogy mi történt 45 után a szellemi életben...

Szász János: Nemcsak a szellemi életben, hanem az egész társadalomban.

Rácz Győző: Tehát mérjük fel a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján, hogy mi történt itt a szellemi életben és a társadalmi valóságban 45 után, mert azoknak az elméleti jellegű, ún. elvi problémákat tisztázó vitáknak, amelyek eddig zajlottak, Molnár Gusztáv különösebb értelmét nem látja. Ez volna az ő programja. Az, hogy ezt *hogyan* valósítsuk meg, arról már nem beszélt.

Molnár Gusztáv: *Egy részleges javaslatot tettem...*

Rácz Győző: Igen, hogy nézzük meg, mi történt a Vásárhelyi Találkozón.

Molnár Gusztáv: Nem. A *Korunk* különszámáról beszéltem, lehet, hogy irreális ez a javaslat, de konkrét javaslat, meg lehet nézni, mit lehet ebből kihozni.

Rácz Győző: Elképzelhetőnek tartok egy olyan számot, amelyben tényleg történészeket, szociológusokat, filozófusokat, a társadalmi valóság más kutatóit föl lehetne kérni arra, hogy a szellemi életet vagy a kulturális élet területeit felmérve tanulmány jellegű vállalkozásban álljon hozzá ehhez a kérdéshez. Megszerkeszthetőnek látok egy ilyen súlypontot. Azt hiszem, azért persze végig kellene gondolni mégis, hogy bizonyos problémák kidolgozására mozgósítsuk ezeket a szakembereket, s ennek megfelelően egy átgondolt tematika alapján szerkesszük meg a számot.

Molnár Gusztáv: Érzésem szerint nem feltétlenül a tudományos-elméleti írások műfajában kellene ezt elsősorban csinálni, vagy legalábbis nem csak ebben. Beszélgetések, visszaemlékezések közlésére gondolok. A lehető legváltozatosabb formákra, a szépirodalomtól a dokumentumíráson keresztül az elméletig elmenően.

Csibi Károly: A Molnár Gusztáv-féle programot úgy is fel lehet fogni, mint egyfajta regressziót. Véleményem szerint itt nem erről van szó. Sokkal inkább arról, ami az irodalomtörténetben is észlelhető jelenség: a nagyapák és az unokák

találkozásáról, ami a mi helyzetünkben különösképpen érdekesen alakul. Érvényes az, amit Egyed Péter mondott, hogy nem ismerjük az előttünk járó nemzedékek célrendszerét. De hozzátenném: ismerhettük-e? A folytonosság nemcsak újrafelfedezés és kegyes emlékezet, hanem továbbgondolása annak, ami mögöttünk áll.

„Véleménykülönbségek centrális kérdésekben vannak”

Rác Győző: A központi kérdést Egyed Péter el akarta „boronálni”, amikor Palotás Dezsőt „letorkolta”. Gáll Ernő vitaindítójából is kiderül – bár ő nemzedéki ellentétről nem beszél –, hogy véleménykülönbségek centrális kérdésekben *vannak*. Az a csöndes polémia, amit Gáll Ernő lényegében Aradi Józseffel folytatott az intézmények funkciójával, meghatározásával, szerepével kapcsolatban is, az is lényegében két generációnak különfajta hozzáállása egy döntő jelentőségű dologhoz. És ha nem is így fogalmazott Gáll Ernő, hogy öregek és fiatalok közti ellentét, úgy fogalmazott, hogy mindenki érthette: Aradi véleményéről és az ő különvéleményéről van szó. Ez pedig kifejez bizonyos fajta *másságot* azokban az elméleti kérdésekben, amelyekről szó volt. Ami pedig ennek a bizonyos metanyelvnek a kérdését illeti, Gáll Ernő azokra a *túlspekulált* szövegekre gondolt, amelyek mesterségesen túlbonyolítanak elméleti kérdéseket és amelyek egy olyan fogalomrendszer keretében jelennek meg, ahol a fogalmak egy másfajta jelentést, szemantikai összefüggést hordoznak, mint amit az ember elfogadott az elméleti irodalomból.

Én most hirtelen csak egyetlenegy, szerintem nagyon lényeges dologra hívnám fel a figyelmet. Amikor Gáll Ernő egy régebbi könyve megjelent, akkor Bretter György egy meglehetősen problémás hangú kritikát – *de nem pamfletet, kritikát* – írt a könyvről, amelynek egyik központi kifogása a könyvvel szemben az, hogy az egész könyv tulajdonképpen a középfogalmak szintjén tárgyalja a fölvetett kérdéseket, és nem dolgozott ki magának egy olyan *meta-* (tehát filozófiai) nyelvet, amelynek a segítségével beemelhetné volna absztrakcióit az ideologikum világából ennek a bizonyos metanyelvnek a világába, s ezzel biztosított volna a tárgyalásmódjának egy olyan elméleti szintet, amely a kérdéseket ki tudná emelni a köznapiságból. Annak idején én is reflektáltam erre a kérdésre ugyancsak egy, a Gáll Ernő könyvéről írott kritikámban, és próbáltam bizonyítani azt, amit itt Palotás Dezső megfogalmazott, hogy a mi elméleti irodalmunkban nincs ilyen metanyelv, legalábbis én nem ismerem el egy ilyen metanyelvnek a jelenlétét, és soha nem bíráltam fiatalok szövegeit, és nem utasítottam el fiatalok szövegeit azon az alapon, hogy túl absztrakt vagy túl spekulatív a megközelítési módja ennek vagy annak a kérdésnek, de igenis elutasítottam néha, kollektív megbeszélések alapján, olyan úgynevezett „metanyelvi” szövegeket, amelyekben logikai törések vagy következtelenségek jelentkeztek.

Palotás Dezső: A metanyelv főleg és zavaros. Összemosza a két lehetséges megoldást, hogy jó szöveg vagy rossz szöveg, jó irodalom vagy rossz irodalom. Azt hiszem, ez a kategória inkább zavarosban halászóknak való holmi.

Rác Győző: Lényegében egyetértünk.

„Itt két jelenségről van szó”

Szász János: Disztingváljunk: itt két jelenségről van szó, legkevesebb két jelenségről. Az egyik az, amire Gáll Ernő utal, hogy van Kolozsváron és nemcsak Kolozsváron egy új költői, de nemcsak költői rajzás, amely új formanyelvvvel jelentkezik, ezt nevezhetjük, ha akarjuk metanyelvnek, de akkor metanyelv volt minden avantgarde formai újítás mindig. A kérdés az, hogy mikor lesz egy új formanyelvi hullámból vagy metanyelvből irodalmi köznyelv, tehát mikor tanulják meg ezt a nyelvet, mint ahogy minden nyelvet meg lehet tanulni. Ha van benne erő kor- és önkifejezésre, akkor végül is kibújik ebből a „hurkából”. Ez az új rajzás is a nyelvet ebből a metaállapotból, amivel minden mindig kezdődik, ebből a kezdetlegességből, amin itt most nem a megmódlás kezdetlegességét értem, feltétlenül eljuttatja majd az olvasó, befogadó számára élvezhető köznyelvi szintre, amennyiben lesznek, leszünk addig még olvasók egyáltalán.

Más kérdés az értekező nyelv kérdése. Olyan régi motorosnak, mint jómagam is kétszer el kell olvasnom egy-egy ilyen szöveget, ami nem volna olyan nagy baj, hiszen azért van fejem, azért vagyok olvasó, de valóban egy olyan nyelvi „síkföld” alakult ki. Hogy ennek van-e értelme, ahogy Gáll Ernő felvetette, az egy külön kérdés. Hogy ennek belső esztétikai, alkotáslélektani indítékai megvannak, az vitathatlan. Kérdés csak az...

Rác Győző: Bocsáss meg, hogy közbeszólak. Van a kérdésnek egy olyan vonatkozása is, amiről „óvatosságból” nem szoktunk beszélni. Ennek az ún. metanyelvnek a kialakulásában, sajnos, egy társadalompolitikai, társadalomtörténeti szituáció is közrejátszott. Van itt egy-két tehetséges elméletíró, aki tényleg arra vállalkozott, hogy továbbgondoljon elméleti problémákat. A továbbgondolás eredményeinek a megfogalmazása és közlése már sokkal nehezebben ment azért, mert azok az intézmények, amelyek lehetnek konzervatívak is, és lehetnek haladók is attól függően, hogy a benne ülő egyének milyen tartalommal töltik meg ezeket az intézményeket, szűrőkként jelentkeztek. Ezeknek az elméletíróknak egy része ezért éppen a metanyelvvel próbálta meg „átrázni” – nem támadóan mondom –, átrázni ezeket a szűrőket...

Cs. Gyimesi Éva: Úgy hiszem, a fogalom eltérő felfogásából eredő félreértések elkerülése végett nem lenne haszontalan röviden tisztázni itt, milyen nyelvhasználati módokat is nevezünk olykor megalapozottan, máskor megalapozatlanul vagy szükségéből *metanyelv*nek. Különbséget kellene tenni legalább három közkeletű értelmezése között. Eredeti jelentése azzal a követelménnyel függ össze, hogy a tudományokban – gondolok itt elsősorban a humán tudományokra – a „tárgnyelv”-et meg kell különböztetni attól a nyelvtől, amelyen róla beszélünk, a „metanyelvtől”. Ez logikai követelmény, és a fogalomalkotás terén, abban nyilvánul meg, hogy a metanyelv alkotóelemeinek mindig jól meghatározottaknak, definiáltaknak kell lenniük, mindig ugyanabban az értelemben, következetesen kell előfordulniuk. A definiáltság és egyértelműség követelménye pedig végül is minden tudományra, s a filozófia nyelvezetére is áll. A tudományos fogalomalkotásnak e „metanyelvként” nevezett rendszere lényegében a tudományos kutatás hatékonyságának és az ismeretközlés ellenőrizhetőségének alapfeltétele, tehát nem elvetendő.

Itt azonban még legalább kétféle, az eredeti értelmezéstől eltérő jelentésben fordult elő. Az egyik az a felfogás, miszerint a különféle okokból burkoltságra, rejtkezésre kényszerülő nyelvhasználat lenne az úgynevezett metanyelv, a másik felfogás szerint pedig metanyelvnek nevezetik mindközönségesen az, ami érthetetlen, ami zavaros, ami blöff. E két sajátos értelmezés talán túlságosan is eltér az általános, bevett, eredeti jelentéstől, és megnehezíti az elvi vitát. Különösen, ha a zavarost, a valóban értelmetlent nevezük elegánsan így. Úgy vélem, nem szabad ennyire visszaélni a fogalommal.

Azok a fiatalok, akikről itt szó van, szerintem pontosan azért figyelemre méltók, mert mindenekelőtt megpróbálták kidogozott fogalmi nyelven beszélni dolgukról. Egyed Péter szemiotikai jellegű tanulmányaira gondolok elsősorban, amely az első, eredeti értelmében vett metanyelv használatára tett kísérletet. Az igaz, hogy metanyelv címen sok színvonalon aluli, valóban zavaros szöveg is fut a szerkesztők és bizonyos szerzők önmagukkal szembeni igénytelenségének jeleként, de ezek egyszerűen rossz írások, nem pedig jól átgondolt nyelvhasználati módok.

A metanyelv sajátos értelmezésének a mi közéletünkben, sajnos, vannak negatív következményei. A burkoltság, a rejtkezés alkalmat ad olyan kifejezések forgalmazására, amelyek pontatlanok, azaz először is nem fedik azt, amit kifejezni akarnak, s ezért könnyen vissza lehet élni velük. A szerintem mitizált fogalmak között van például „a sajátosság méltósága” és a „népszolgálat”. Különösen az első vezethet félre könnyen, mert ez a megnevezés arra vonatkoztatva, amire akar vonatkozni, illuzórikus: legfeljebb a méltóság illúziójáról, de sokkal inkább méltatlan helyzetről kellene beszélni helyette. A másodikkal általában úgy élünk vissza, hogy színvonalatlan, provinciális tevékenységet fejtünk ki népszolgálat címen. Holott itt elsősorban az a dolgunk, hogy mindenki a maga helyén lehetőleg maximális minőséget nyújtson. Másfelől a „struktúra” körvonalazatlan fogalmával is vissza lehet élni: ha egy ifjú szerzőnek visszaadják a kéziratát, akkor azzal vigasztalja magát, hogy nem „illeszkedik a struktúrába”. A fogalmaknak ez a kódósítása egyáltalán nem válik hasznára a vidékiség más tüneteivel is küszködő kultúránknak és közéletünknek.

Rác Győző: A maga hozzászólása némileg korigálja azt, amit Molnár Gusztáv mondott. Ő ugyanis azt állította, hogy nincs értelme az elvi vitáknak. A maga hozzászólása pedig éppen azt bizonyítja, hogy igenis van értelme elvi vitáknak még arról a kérdéstről is, hogy van-e vagy nincs metanyelv. Igenis érdemes volna egy elvi vitát folytatni azért, mert amint most a maga hozzászólásából kiderült, itt a tudományos szaknyelvi metanyelvről volt szó, aminek semmi köze nincs a szónak ahhoz a jelentéséhez, ami a metanyelvvel kapcsolatban a filozófiában kialakult. Én ezért mondtam, hogy a mi elméleti irodalmunkban nincs metanyelv...

Cs. Gyimesi Éva: Nálunk. Egyetemesen a tudományos nyelv a metanyelv.

Rác Győző: Én abban az értelemben mondtam ezt, hogy bennünket nem zavar, hogy nincs metanyelv. Nem az a kifogásunk, vagy személyesen nekem nem az

a kifogásom bizonyos szövegekkel kapcsolatban, mint ami pl. Gáll Ernőnek. Őt zavarja bizonyos szövegek túlspekuláltsága, amit ő metanyelvnek nevez. Én ezért korrigáltam Gáll Ernőt, és azt mondtam, hogy engem ez bizonyos kéziratok megítélésében nem zavar. Engem az zavar, amikor a metanyelvnek nevezett – hogy én is Aradit idézzem – „szövegben” nem lehet semmiféle logika alapján végig-gondolni vagy elfogadni azt az értékítélet-rendszert, amely egy tanulmányban többé-kevésbé követhető vagy sem.

Cs. Gyimesi Éva: De akkor tisztázzuk, hogy ez a szóhasználat, amivel itt mi élünk, egy sajátosan méltóságos metanyelv-szóhasználat? Vagy pedig általánosan a metanyelv fogalmát értjük rajta?

Palotás Dezső: Tekintve, hogy irodalmi vagy irodalomkritikai szövegekről van szó, ezek magyarul vannak, és vagy túlbonyolítottak, vagy nem, vagy homályosak, vagy nem. Vagy rosszak, vagy jók stb...

Nincs értelme a metanyelv kifejezést használni. Tudományosan hangzik, nagyon szép, minden recenzens kölyök használja, mert jól hangzik. Ennyi az egész.

„A metanyelv kérdése másodlagos kérdés”

Molnár Gusztáv: A metanyelv kérdése másodlagos kérdés. Nem lényegtelen, hisz a fogalmak definiálásáról van szó, valóban, de nem hiszem, hogy azért jöttünk most ide, hogy bizonyos fogalmakat definiáljunk.

Bizonyos helyzeteknek a megítéléséről van szó, bizonyos tennivalóknak a körvonalazásáról. Rácz Győző megjegyezte azt a kijelentésemet, hogy az elvi vitának nem látom értelmét. Ezt én is bizonyos szűrővel értettem. Egy adott helyzetben nem látom értelmét. Egyébként alapvetőnek tartom. De az elvi vitákon *túl* kell közös nevezőre jutnunk.

Csibi Károly: A metanyelv kérdése nem is annyira másodlagos, van ugyanis egy eddig még nem érintett oldala. A metanyelv problémakörébe sok mindent bele lehet gyömöszölni, lévén hogy mindenki másképpen érti. Az előzőkben a metanyelv érthetlenségét érintettük, és próbáltuk kimeríteni, tehát a „szakzsargon” öncélú használatának a kérdését. A jelenségnek van azonban egy veszélyesebb oldala, melynek foglalatja éppen a Rácz Győző által említett ún. „célzatos metanyelv”. A külső okok miatt másképp ki nem fejezhető – közölhető – tartalmak metanyelvi sugallata szükségyszerűen kialakult megoldás, és az ilyen irányú igyekezet elismerést érdemel minden olyan esetben, amikor egyébként – és ettől függetlenül – értékes műalkotásban vagy nagy súlyú közérdekű írásban jelenik meg. Az olvasó többnyire mindig el is érti az így jelzett fogalmat. Az általam nehezményezett eljárás főleg a modern hazai költészetben érhető tetten: a szerző meglovagolja ezt a lehetőséget, és bőven szállít ilyen bújócskázó, szövegen kívülre utaló célzásokat. Sajnos, leginkább olyankor, amikor a vers egésze egyébként silány lenne. Egyfajta jelszavá vált szavakat csempész be a sodrás, lendület nélküli szövegbe (sokszor a kurzív segítségével kiemelve), amivel el is éri célját, a vers álesztétikumát elvakult katarzissal fogadják. Az ilyen „kódolt” fájó pontokra építkező szerző egy-kettőre felkerül aztán a bestseller listára, de kérdés, meddig marad rajta. A közösség öntudatát nem azzal erősíthetjük, ha a költészetet ily módon kisiklatjuk.

„A minőségről van szó”

Cs. Gyimesi Éva: Akkor már beszéljünk a minőségről, mert erről van szó. Azon a címen, hogy valaki divatozó nyelvet használ, nem fogadhatunk el sem az idősebbek a fiataloktól, sem fordítva semmiféle szöveget. A közös nevező, amiről beszélnünk kell az idősek és fiatalok között, hogy milyen minőséget termelünk szellemiekben, értelmiségiek képzésében egyáltalán.

Csibi Károly: Szerintem annál inkább fennáll a veszély. Talán a mai olvasó a költészettől többet vár. Olyasmit, amit máshol nem talál meg. Ha úgy véli, hogy a metanyelvi megfogalmazások mögött megtalálta, feltétel nélkül elfogadja a verset anélkül, hogy annak különösebb értéke lenne.

Köncei Ádám: Itt van egy nemzedék, aki elégedetlen a korábbi szellemi élettel, a szellemi élet körülményeivel, intézményeivel stb., s ezt az elégedetlenségét csak bizonyos nyelvi burokokban fejezheti ki. Meg kell értenünk magát a folyamatot, ami ilyen helyzetet szül. Hogy mikor kezdett ez a nyelvi burok önálló életet élni, mikor kezdte elveszíteni eredeti funkcióját. Feltenném a kérdést: vajon csak egy nemzedéknek volt dicséretreméltó kiváltsága, hogy végül is szembenézett bizonyos keretekkel, és (megpróbálta őket meghaladni)? Ez *csak* nemzedéki kérdés?

Palotás Dezső: Valóban nem tudom, miért kell bennünket mindig és állandóan és feltétlenül nemzedékként emlegetni? Állítólag a második *Forrással* kezdődött ez a nemzedékesdi. Azóta dívik ez a „egy mindenkiért és mindenki egyért” típusú nekünkrontás. Szász Jánostól senki sem kéri számon, hogy mit írt Fodor Sándor. Az ún. fiatal nemzedék esetében egy kalap alá veszik az egész társaságot. Az egyik közülük ír egy számaráságot, máris: „ilyen ez a nemzedék”. Együtt kell maradniok és egy szűk vályúban kell turkálniok mindaddig, amíg valahogy ők is megöregszenek, akkor azután már nem kötelező nemzedéknek lenni.

Tehát én nem vállalom a felelősséget azért a számarásáért, amit történetesen egy velem egykorú ember írt. Más se vállalja az én számarásáimért a felelősséget.

„Az elszigetelődés veszélye”

Tóth Sándor: Szerintem hiba volna elbagatellizálni ezt a „nemzedéki kérdést”, aminthogy hiba volna elmisztifikálni is. Új nemzedék jelentkezése, a nemzedéki staféta – biológiai törvényszerűség következménye. Az volna a nagy baj, ha egyszer megszakadna. Minden új nemzedék az integráció igényével s egyben a konfrontáció jelszavával lép porondra. Ez mindig bizonyos feszültségekkel, bizonyos kollíziókkal járt, mindig bizonyos problémákat vetett fel. A múltban is, ma is. A maiakkal a mi feladatunk szembenézni.

Palotás Dezső tiltakozott itt a leghevesebben a nemzedéki besorolás ellen, aki évjárata szerint éppen ehhez a most jelentkező nemzedékhez tartozna. Azt mondta, hogy őt ne vonják felelősségre mások számarásaiért, másrészt az ő számarásait ne olvassák rá nemzedéki alapon mások fejére. Ebben neki igaza van. Csakhogy a nemzedéki kérdés nem ennyiből áll. Éppen Palotásnak személyes tapasztalatai is vannak arról, hogy mennyire más dolog a kapukon kívül rekedni, szemben azokkal, akik inter muros csinálhatják a – nemtudommit. Ez bizony nemzedéki élmény. Ha nem is kizárólagosan nemzedéki, de mondjuk sajtóságot nemzedéki élmény. Olyan élmény, amit jobb megspórolni. És az induló nemzedékből egyesek, többen meg is spórolják maguknak, a többség azonban így vagy úgy megismerkedik vele, és ez a tapasztalat – kollektív tapasztalat – aztán egyik meghatározója, lesz egy nemzedéki – az egész nemzedékre többé-kevésbé jellemző – közérzetnek. Minthogy pedig – legalábbis nemzeti kultúránkban – a most induló nemzedéknek nem kedvez egy jelentősebb társadalmi mobilitás felhajtó ereje, e közérzetnek ma nagyobb a nyomatóka, mint a korábban induló nemzedékek esetében.

De van itt más is – ugyancsak a csökkenő társadalmi mobilitás jegyében –, amiért azt mondom: nem a legszerencsésebb csillagzat alatt indul ez az *Echinox-Fellegvár-G. G.-kör*-nemzedék. Úgy néz ki: értelmiségünk nemhogy bővített módon, de ma már inkább csak *genetikailag* reprodukálja magát. Nem vállalkozom a jelenség értelmezésére, nyilván igen sok tényező együtt hatásának az eredménye, ezek között is a rossz iskolának bizonyára jelentős a felelőssége. Mindenesetre a tapasztalat azt mutatja, hogy a magasabb szellemi igényű fiatalok túlnyomó többsége értelmiségi családból származik, ahol tehát négykézláb mászkáló koruk óta a könyvtár, a lemezjátszó környezetében, a család megfelelő szellemi légkörében nőttek fel. Ez az előzménye annak, hogy – tessék odafigyelni – publikáló fiataljaink túlnyomó többsége írók gyereke, professzorok gyereke stb., stb.

Rácz Győző: Palotás Dezső képviseli itt a munkásosztályt egyszemélyben...

Tóth Sándor: Szinte egyszemélyben. Szinte egyszemélyben.

Molnár Gusztáv: A parasztságot is képviselik egynéhányan... (*Derűlttség*)

Tóth Sándor: Ebből viszont az következik, hogy ezt a generációként is jelentkező társaságot súlyos veszélyek fenyegetik. Egy bizonyos elszigetelődés veszélye, egy bizonyos belterjesség veszélye, sokkal inkább a saját kevésbé szerencsés születésű nemzedéktársaiktól való elszigetelődés veszélye, mint a szellem világában való elszigetelődés. És talán ebből adódik a metanyelv-kultusz, az egymásnak-írás módja, amivel sokkal inkább elszigetelődnek olvasóiktól, mint amennyire értéket teremtenek.

Erről persze ők nem tehetnek, és ostoba dolog volna ilyen szempontok alapján, nem pedig kit-kit értéke szerint ítélni meg. De maga a tény, ez a helyzet rejt magában bizonyos veszélyt, és nagy mulasztásuk lenne, ha ezt idejében nem tudatosítanák. Milyen veszélyre gondolok? A belterjesség és az ebből következő elszigetelődés veszélyére. A „gesztusokból is értjük egymást” alapján az egymásnak írás veszélyére. Egyszóval a kottéria-szellem veszélyére, amely a körön kívüli nemzedéktársaiktól szigetelné el őket.

Tény, hogy bizonyos szempontból mostoha körülmények között indul ez a nemzedék. Ezért aztán ha elégedetlen és elkeseredett, azt én nagyon is meg tudom

érteni. Még azt is megértem, ha a mai fiatalok apáik vétkének, mulasztásának hiszik, hogy az örökségük olyan, amilyen. Mert ugyan mit hagyunk rájuk? Egy csomó kérdőjelet. Illetve ha mégis, más is akadna abban a poggyászsban, azok a kérdőjelek eltakarják. Mindebből természetesként következik a „majd mi megmutatjuk nekik” gesztusa. Tökéletesen egyetértünk: így van ez rendjén. Ám ha csupán borzas indulataikat mutatják meg, azzal már nem tudok egyetérteni. Észlényektől, intellektusoktól joggal várom el, hogy mondanivalójukat a *ráció* primátusa jellemezze.

A metanyelv-vitához szeretnék még hozzászólni. Ez a terminus egy új diszciplína új terminusa. A fogalom viszont, amit jelölnek vele, és az igény, amit hozzákapsolnak, nagyon régi, itt Gyimesi Éva fogalmazta meg, megkülönböztetve azoktól a rejtőzködő, illetve blöff-szövegektől, amelyek számára jogosulatlanul sajátítja ki ezt a terminust. Gyimesi Éva szerint ugyanis olyan szöveg felel meg a metanyelv igényeinek, amelyik tárgyát az általános szintjén ragadja meg, éspedig definiált és mindig azonos értelemben használt – tehát tudományos igényű – fogalmak, fogalomrendszer segítségével. Hát erről a teoretikus igényességről mondom, hogy ez nem valami nóvum, de a metanyelv elkötelezettjei elméleti igényességükben még tovább mennek. A tárgy metaforikus megközelítését, sőt a középfogalmakkal való operálást is olyan eljárásoknak tekintik, amelyeket – mindkettővel kapcsolatban ily értelmű programatikus megfogalmazásokat hallottunk az eddigiek során – a metanyelv nem tűrhet meg, mert szennyezi elméleti tisztaságát.

Csakhogy – szerintem – egy ilyen tiszta „meta”-szöveg nem alkalmas bonyolult szövevényű jelenségeknek, folyamatoknak – ilyen a mi valóságunk húsba vágóan fontos teljessége is – a logikai konkrét szintjén való elmélet reprodukálására. Felhoznám e kérdés kapcsán Bibó István példáját. A negyvenes évekbeli nagy tanulmányai a XX. századi magyar elméleti irodalom ritka nagy teljesítményei. Ezekben Bibó a tárgyát igényesen kidolgozott, következetes kategóriarendszerrel, valamint a középfogalmak segítségével ragadja meg, sőt a metaforikus eszközök felhasználástól sem riad vissza. Vajon ez utóbbiak *ellenére* olyan reveláló az elméleti teljesítménye, vagy talán *éppen ezért*? Ajánlok egy kísérletet: fordítsa le tiszta alapkategoriális metanyelvre valaki, mondjuk *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* (1946) című tanulmányát, és aztán vessük össze a „fordítást” az eredetivel – hogy meggyőződünk arról: nagyon bonyolult jelenségek és folyamatok árnyalt elméleti megragadásához a bibói modell adekvátabb, mint a metanyelvelés.

Meg kell mondanom, hogy a metaforadömping értekező prózában, elméleti igényű írásban engem is nagyon zavar. Ám ha számot vetek nemzetiségi művelődésünk szűkös kereteivel, akkor azt mondom: ne öntsük ki a fürdővízzel a gyermeket. A *Korunk* olvasótábora – szerencsére – jóval szélesebb, mint szerzőinek köre. Nos, ha a szerző mondanivalóját elméleti igényességgel fejt ki, hát ne tagadjon meg egy-egy metaforafogódzót attól az olvasójától, aki enélkül talán leszédülne az elvontságuk meredélyein, ezzel viszont bátorítást kap a továbbkapaszkodáshoz. Ha az írásnak egyébként megvan a gerince, ettől még nem veszít rangjából. Sőt: nyert. Megnyeri tudniillik azokat az olvasókat, akik különben nem olvasnák el, mert NEM tartoznak a beavatottak szűk köréhez. Amikor szűkös kamarával kell gazdálkodnunk, gondoljuk meg ezt is.

Molnár Gusztáv: Teljes mértékben egyetértek azzal, hogy a konkrét, adott esetben metaforákat is használó nyelvezetre a mi viszonyaink között nagyobb szükség van, mint akár a tisztán szaktudományos, akár az egyértelműen spekulatív filozófiai nyelvre. Ezt egyébként még csak nem is nevezném fogyatékoságnak: pozitíve meghatározható nyelvezet ez, és pozitíve meghatározott feladatköre van. De – Bibót említetted – azt hiszem, hogy ő tiltakozna vagy tiltakozott volna a leginkább, ha nem halt volna meg néhány nappal ezelőtt, az ellen, hogy akár ezt a nyelvezetet is egyedülállónak tekintsük. A Bibó nyelvezetéről van szó, egy konkrét, ún. középfogalmakkal operáló, sok esetben az egyszerű józan észre apelláló nyelvezetről. Ezt sem szabad kizárólagossá tenni.

Én meg vagyok győződve arról, hogy egy egész sor jelenséget csak ilyen nyelvezettel lehet megközelíteni. Viszont az általam említett rekonstruálásoknak például olyan aspektusai is vannak, amiket csak a legrafináltabb, német filozófián edződött nyelvezettel lehet visszaadni. Úgyhogy nemcsak szellemiekben, hanem a nyelvezet terén is a pluralizmust kell irányadónak tekintenünk.

„Milyen nyilvános fórumai vannak”

Cs. Gyimesi Éva: Van egy nagyon lényeges pontja annak, amit Tóth Sándor mondott. Azt hiszem, objektíve *nem* olyan mostoha körülmények között jelentkezik ez a nemzedék, amely az *Echinox*, a *Fellegvár*, újabban a *Napoca universitară* ha-

sábjain is jelentkezett. Ha most megnézzük, hogy milyen fórumai vannak ennek a nemzedéknek, nem is lehet azt mondani, hogy annyira kevés.

Egyed Péter: Milyen nyilvános fórumai? Ezek nem nyilvános fórumok.

Cs. Gyimesi Éva: Engedd meg, hogy beszéljek, jó?! Ha nem is nyilvános fórumok ezek, a keretet, a lehetőséget szerintem most sem töltjük ki eléggé lényeggel. Az itt közölt nemzedékhez szóló olvasmányok lehetnének sokkal igényesebbek. Az, amit Gáll Ernő fölvetett a vitaindítójában, a nemzetiségi sorssal szemben érzett felelősség minden tevékenységi területünkön, az szerintem közvetlenül összefügg a minőséggel.

A felelősség – *minőség*; a minőség – *felelősség*. Minden nemzedék akkor méltó önmagához, és akkor nyerheti el a másik nemzedék tiszteletét – és itt kölcsönösségről van szó –, ha ezt a minőséget megvalósítja.

És ez a minőség szentesítheti csak a dolgok többsíkúságát, többszólamúságát, mert hamis az a többszólamúság, amelyikben az egyik szólam rossz minőség és a másik szólam jó. És ne próbáljanak többszólamúságként magyarázni egyesek, itt nem a vitaindítóra gondolok, rossz minőségeket, mert egyesek a többszólamúsághoz való jog kivívása címén próbálnak elfogadtatni rossz minőségeket. Gondolok itt olyan versekre vagy esszéknél nevezett irományokra, amelyek még a versezet vagy az iromány nevet sem bírják el olykor. Minket megdolgoztattak, átírták a kéziratunkat, mielőtt azok megjelentek volna. Nem személyeskedésként mondom, de nincs *senki*, aki a fiatalok dolgaival foglalkozna, és minőségi mércét szabna írásaiknak. Aki nem ideológiai, hanem minőségi szűrő legyen.

Palotás Dezső: Ez megint a nemzedéki szemléletre vezethető vissza. Mert nézzük meg az *Utunk* évente kétszer esedékes ifjúsági oldalát. „Rájuk szánunk egy oldalt, jöjjenek a fiatalok!” „A-tól B-ig, B-től Z-ig, ezt meg ezt hozták.” Aztán az egészszet bedobáljuk, ezek fiatalok úgylis.

„Három dolog van, amit pillanatnyilag nem tudunk összehozni”

Szász János: Ahol nem írják oda, hogy fiatalok, ott sem szűrnék.

Cs. Gyimesi Éva: Így van!

Szász János: A minőség végső soron közhely, de közhelyekben élünk, ezt el kell fogadnunk, amíg vannak emberek, akik írnak.

Három dolog van, amit pillanatnyilag nem tudunk összehozni. Tehát, egy: Gáll Ernő a nemzedék és a metanyelv kérdését *kizárólag* a folytonosság szempontjából vetette fel. Hogy meg tudjuk-e teremteni azt az eszmei, művészi gondolati folytonosságot, amivel ennek a nemzetiségnek nemcsak a költői, hanem más felelős értelmiségije is szóba tudnak állni a saját népükkel. Számára izgató, hogy ezek a nyelvezetek vajon ezt a fajta dialógust hogyan tudják egyáltalán biztosítani. Másik: itt ülnek a teremben nyilván most induló fiatal költők, akik még első kötetükig sem jutottak el, nekik problémáik vannak, az egyik az, amit Tóth Sándor mondott el, hogy bizony mostohák a körülményeik, a másik, amit Gyimesi Éva mondott, hogy bizony nincs minőségi szűrő, nincs igényesség velük szemben. Harmadik: az, amit Molnár Gusztáv mondott, és én úgy veszem ki, hogy Gáll Ernő egyetért ezzel, hogy közös munkafeladatokat kell találnunk, ha nem is éppen a legfiatalabb, most induló költőkkel – akiknek az a dolguk, hogy először írják ki magukat, találják meg önmagukat –, talán a többiekkel, hogy ezt az eszmei folytonosságot, az állandó önmeghaladást, a fönnálló megkövesedett gondolkodást gátló önismeretet és az öneszmélést gátló folytonossághiányt megszüntessük. Természetesen ezek a fogalmak, lehet, hogy ködösek, de elfogadtuk őket. Akkor én bedobnám a sartré-i „elkötelezettséget”, mégpedig a nemzetiségi elkötelezettség jegyében, azt, hogy gyakorlatilag anyanyelvünkéből, hovatarozásunkból adódik, hogy elkötelezettjei vagyunk ennek a közösségnek, amelyből jöttünk.

Azt hiszem, ez olyan széles platform, amelyben mindnyájan találkozhatnánk. Ez elől nem térhetünk ki, legfeljebb a folytonosságok radikális megszakításával.

Tóth Sándor: Mindenképpen frusztrációval!

„Ugyanabból a közösségből vétettünk”

Szász János: Hogy a lélek – ha elfogadjuk ezt a metafogalmat – miféle sérelmek és törések által vészeli át a létezését, ez egy más kérdés. Most arról van szó, ha a „népszolgálat” – Balogh Edgár kedvenc szava – nem kell a fiataloknak, találjunk nekik és önmagunknak egy másik fogalmat. Mindegy, a dolog nem a szón

múlik, hanem azon, hogy ugyanabból a közösségből vétettünk, amelyet szolgálni szeretnénk. Ehhez tényleg szükség van bizonyos szinten közös feladatokra, amelyekben a most induló nemzedék is részt vehetne. Lesz, aki elhull az úton, a kérdés csak az, mennyivel veszélyeztetettebb ennek a most induló fiatal nemzedéknek, a helyzete, mint más fiatal nemzedéké volt. Ha ezt tudnók kitapogatni, itt megtalálni azokat a módozatokat, amelyekben találkozhatna intézmény és nemintézmény, tapintat és odafigyelés, kritika és beszélgetés, szóval minden, ami ebből a veszélyeztetettségéből valamit le tudna faragni, valamit el tudna háritani belőle. Tehát ha egy kicsivel bensőbb, meghittebb viszonyokat tudnánk kialakítani, alkotók, emberek, személyek és szerkesztők között. Ez a feladat valóban az idősebbekre hárul, mert a fiatalok nincsenek benne az intézményekben.

„Alapvető elvékonyodást tapasztalhatunk”

Egyed Péter: Tóth Sándor bizonyos fenntartásokat fogalmazott meg ennek az értelmiségi nemzedéknek a genetikai újratermelésével kapcsolatban. Én azt értettem ki mindabból, amit ő mondott, hogy ő attól fél, attól tart, hogy ez a generáció származása (még mindig a származás! – mintha nem a hivatástudat vagy elkötelezettség döntene itt), esetleges meglegházi körülményei stb. miatt sokkal kevésbé érzékeny a romániai magyarság szociális kérdései, létproblémái iránt, sokkal kevésbé ismeri azokat, mint az előttük járók.

Már maguk azok a tények, amelyek itt felmerültek, véleményem szerint ezt cáfolják, ugyanis a legfiatalabb értelmiségiek, akik itt ülnek ebben a teremben, egyelőre értelmiségi pályájuk kezdetén, eléggé proletársorsban kezdik azt, amit kezdenek. Hányódnak eleget az országban, összmagyar és szociológiai célokkal. Nem hiszem, hogy a problémák ismerete terén olyan handicappal indulnak, ami meglegházi helyzetet eredményezne.

Ez a nemzedék – és itt kapcsolódnék a Szász János felvetette kérdéshez – ez a nemzedék legalábbis mostanáig lényegében kevésbé tudta kifejezni a közfogalmak szintjén mindazokat a célkitűzéseket, amelyek az állami, a társadalmi és a szakmai integrációkból számára meghatározott ideológiaként megfogalmazhatóak, s következőképpen az ehhez kapcsolódó szimbólumok kidolgozásával is elmaradt.

Itt visszatérnék a vita elején megfogalmazott kérdéshez. A nagy megrázkódtatások után a közfogalmak szintjén politikai, ideológiai, értelmi szempontból abszolút elfogadhatóan kialakult az – gondolok itt Kós Károlyékra vagy az októbrista emigrációra, később a Magyar Népi Szövetségre –, hogy mit jelent feladatként, célokként, államilag, társadalmilag, érzelmileg eligazodni és integrálódni. Ez a nemzedék viszont sok ok miatt – amelyekbe a kérdések tudományos, kritikai, taglalásának a hiánya is belejátszik – az integrációt teoretikusan a már említett metanyelven oldotta meg, amit én ezentúl fodormenta nyelvnek fogok nevezni. Tehát ha valaki, egy nagyon éles eszű ember, aki – tegyük fel – egy társadalmi mélylélektanosnak vagy egy Diltheynek az empátiájával fog rendelkezni, ennek a korszaknak a különböző esztétikai természetű, irodalomtörténeti-irodalomkritikai „szecskaít” elemzi, akkor felfedezheti, hogy ezekben egy eszmei vonulat van – és ennek kifejezője a fodormenta nyelv. Továbbmenve azt mondanám, hogy egy Kafka-esszében például az állami és a társadalmi integráció nagy problémái aposztrofálódnak – egyedekről van szó – államelméletként.

Másik probléma – ha az előttünk járó nemzedékek számbelileg jóval tehetősebb, jóval mutatósabb mennyiségben tudják ma megmutatni magukat, akkor kérdés, hogy az ezekben az 5–10 éves intervallumokban egymást követő nemzedékek számbeli és kohéziós súlya hogyan viszonyul az előzőkhöz. Énszerintem mind a két vonatkozásban – számbeli és kapcsolatbeli vonatkozásban is – alapvető „elvékonyodást” tapasztalhatunk.

Az értelmiség szakmai és erkölcsi reprodukciója és fejlődése olyan probléma, amelyet megoldani – létkérdés. Természetesen ez is más kérdések rendszerében szemlélendő, s egy jövődő vita kiindulópontja éppen az értelmiség itteni és jelenvaló funkcióinak és feladatainak, státusának a vizsgálata lehet.

„Nem szabad a fiatalok kézírataiba beavatkozni”

Szőcs István: Gyimesi Éva valami olyasmire tett célzást, hogy az ő nemzedéke és számtalan előtte járó nemzedék azért volt előnyösebb helyzetben, mert az idősebbek *nevelték*, oktatták, irányították őket, vagyis „stilizálták” a szerkesztőségbe beérkezett kéziratokat.

Cs. Gyimesi Éva: Én nem ezt mondtam!!

Szőcs István: Volt egy olyan korszak, amikor a szerkesztőknek az volt a feladatuk – örökölt módszer volt –, hogy a beérkezett kéziratokat „jobbá” tették. Visszaadták, átdolgoztatták a szerzővel, átírták.

Nagyon szerencsétlen módszernek tartom, bár húsz éven át én is gyakoroltam. Nem szabad a fiatalok kézírataiba beleavatkozni!! Nem azért, mintha igenis nem lenne ok beleavatkozni és nem volna indokolt a beleavatkozás, hanem azért, mert egy bizonyos daczból –, ha nyíltan nem is, de belülről – visszautasítják a beleavatkozást. Tehát a kritika felülről lefelé nem gyakorolható.

Az igazi kritikát csak a nemzedéken belül lehet elvégezni. Azért örülök a Palotás Dezső megjegyzésének és általában egész magatartásának, mert látom, hogy ez a kifogás a metanyelvi jelenséggel szemben nemcsak az idősebbeknél jelentkezik. Annál kevésbé, mert annak idején az idősebbek is beleestek ebbe a... ez nem is romantika, hanem valamiféle hókusz-pókusz, szélháosság volt. A szavak időnként devalválódnak. Elvesztik a tartalmukat. Ez egy ismert jelenség.

Ha viszont a fogalmak vesztik el a tartalmukat, legközelebb fogalmaink, akkor az ezekhez való viszonyban igen nagy különbségek vannak a nemzedékek között. A folytonosságot tekintve végzetes különbségek.

Általában az írókat két nemzedékre lehet osztani: akik vállalnak egy folytonosságot az előtűk járókkal, és akik nem: akik teljesen újra akarnak mindent kezdeni, ha egyáltalán akarnak kezdeni valamit, és ha egyáltalán vannak elképzeléseik. Mert sokszor az rémlik fel az emberben, hogy e mögött a különbségre való törekvés mögött nincsen semmiféle elképzelés. Egyszerűen tagadása annak, amit az előtűk járó nemzedék elköptatott, elhasznált, egyszerűen olyanfajta megszüntetése az inflációnak, amikor más elnevezésű papírpénzeket adunk ki, de ezekre ugyanúgy nincsen aranyfedezet. És ez a kérdés nem volna problematikus, ha csak azok írnának bonyolultul, ha csak azok törekednének egy bombasztikus, tudományoskodó, elméletieskedő nyelvezetre, akik a semmitmondásukat akarják ezzel eltüntetni. Ezt általában a középszerű költők művelik, de megvan ez a kritikában, esszéírásban. Gondolok például Boér Gézára vagy Bréda Ferenc néhány írására, ahol úgy érzem, hogy túlhajszolja a nagyzó kifejezéseket.

A lényeg azonban mégsem ez. Az ember a huzamos használatban megutál fogalmakat, szavakat, és amikor ezeket el akarja háritani magától, nagyon gyakran a mosdóvízzel együtt kiönti a gyereket, és ez a legveszélyesebb a metanyelv kérdésének nevezett jelenségben.

A fiatalok saját egzisztenciájukat érzik fenyegetve. Vagyis úgy látják, hogy megírtak minden megírhatót az előtűk járók. „Nem marad más számunkra, mint hogy csak reprodukáljunk, befogadjunk és ismételjünk? Vagyis lemondjunk a költészetről, lemondjunk egyáltalán a magasabb szellemi tevékenységről, és más foglalkozást válasszunk??”

Természetes, hogy minden egészséges érzés ez ellen föllázad. És itt kezdődik aztán a minőség kérdése, hogy milyen jellegű ez a lázadás, mennyire őszinte: beéri-e azzal, hogy igényeskedő szóhasználattal, újszerű terminusokkal biztosítsa a maga jogát a megszólaláshoz, vagy tartalmivá is tud válni?

Tekintsünk el attól, hogy minek nevezzük a jelenséget, a lényeg az, hogy ez a nemzedéki különbség nem is a fiatalok, hanem elsősorban az *öreg*ek számára veszélyes. Nem értjük a fiatalokat, mert nem fejezik ki magukat eléggé őszintén és elég tárgyyszerűen. Nem az a baj, hogy a fiatal nemzedék egy különlegesen bonyolult nyelvezetet használ, hanem az a baj, hogy a fiatalok nem találtak maguknak egy igazán őszinte és kifejezőképes nyelvet.

És nem is keresik.

Ne feledjük el, mi a lényeges különbség a 45 éven felüliek és alattiak között – mert itt húzódik valahol a határ. Mi idősebbek többféle társadalmi rendszerben éltünk, sőt nagy részünk többféle impériumban, tehát egészen különböző erkölcsi értékfogalmaink voltak különböző korokban. Olyan szavak, hogy „társadalmi változás”, „forradalom”, „háború”, egészen mást jelentenek a számunkra, mint az utánunk jövőknek, akik ezeket legfeljebb csak áttételesen ismerik.

Ugyanakkor mi, idősebbek sem tudjuk, hogy azt a látszatot, amit ezek a fiatalok keltenek, milyen valóság igazolja.

Németh László mondja valahol: „Aki jól tud valamit, azt egyszerűen tudja.” A lényeg az, hogy a fiatalok teremtsék meg az ő egyszerűségüket. Nem úgy, hogy utánozzák a miénket. Ha már szembeszállnak az apákkal, ne térjenek vissza feltétlenül a nagyapákhoz. Teremtsék meg a saját egyszerűségüket a saját bonyolultságuk helyett. Azt hiszem, ez a lényege ennek a kérdésnek.

„Nem ismerheti meg önmagát”

Juhász András: A minőség kérdését én másként látom. Annak a korcsoportnak a helyzetéből indulok ki, amely saját egyéniségének, egyéni nyelvének megteremtésére törekszik. Ahhoz, hogy megtalálja önmagát, következetesen kell dolgoznia. Tehát dolgozik: megteremti a saját formanyelvét, megfogalmazza önmagát. De munka közben megismerheti-e önmagát? És megismertetheti-e magát az olvasóközönséggel, ha a fiatalok kézíratai fiókokban halmozódnak fel?

Nem azt látom a minőség problémájának, amit Cs. Gyimesi Éva, hogy hiányzik a „szűrő”, hogy a fiatalok kézíratait nem dolgoztatják át. A probléma inkább az, hogy a kéziratok hónapokon-éveken át a fiókokban várnak megjelenésre, a következő ifjúsági oldalra vagy összeállításra. Amikor viszont szabad utat kapnak, minden változtatás nélkül közlik őket. Én ebben látom a problémát. Ami nyolc hónap múlva jó, miért nem jó nyolc hónappal előbb is?

A „jövőnek írunk” – ez rendben van. De miért mindig csak a „múltbeli” önmagunkkal találkozhatunk és a jelenbelivel soha? Saját minőségünkkel nyilvánosan csak akkor szembesülhetünk, amikor már túlléptünk rajta, s már csak szégyenkezünk miatta. Az egyéni önmeghaladás – ami nemzedéki jelentőségű is lehetne – ilyen körülmények között kinek-kinek a magánügyévé válik. Nemcsak a szerző nem láthatja tényleges önmagát, az olvasó sem láthatja valóságos mivoltában a szerzőt. Az alkotónak nincs folytonos nyilvánossága, a pontszerű jelentkezés következtében a róla alkotott kép is mozaikszerű.

Mi teszi ezt nemzedéki problémává? A folytonosság hiánya véleményem szerint egy egész korosztályt a minőség görcsös akarására kényszerít. A ritkán adódó „mozaik”-lehetőségeket maximálisan kihasználni, mindent a pontszerű jelenlétbe becsúfolni – ez az elszánt keserűség létrehozza a maga – nemzedéki szinten jelentkező – esztétikáját, etikáját és nem utolsósorban a maga ideológiáját.

Munkásapa gyereke vagyok, anyám háztartási alkalmazott, három testvérem van. Ezzel manapság nem szokás kérkedni. Csak azért mondom, mert tisztában vagyok a lehetőségeimmel. Írásom elsüllyeszthető egy asztalfiókban, megjelenik nyolc hónap múlva, vagy nem jelenik meg, lényegtelen. De nem érzem lényegtelennek, ha egy egész nemzedék viszonylatában történik ugyanez. Egy írásfolyamat csak akkor válik – nem egyéni, hanem ténylegesen közösségi – manifesztummá, ha alkotó, befogadó egyaránt követni tudja saját önmeghaladásának, minőségi alakulásának folyamatát. A köz – legyen az nemzetiség vagy társadalmi réteg – e folytonosságon kívül nem tudatosíthatja saját értékeit, nem ismerheti meg önmagát

A *Forrás*-kötet lehet a fiatal alkotó értékelésének viszonyítási rendszere. Egy ilyen kötet azonban valamely fejlődési folyamat megkésett lenyomataként mindig csak az egyén, sohasem az egész közösség, réteg, korosztály mozgásának értékelési támpontja. A fiatal alkotóknak pontosan azért van szükségük saját maguk teremtette keretekre (lapra, mellékletre), hogy nemcsak egyéni, hanem közösségi szinten is „manifesztummá” válhassanak.

„A fiatalság nem akar népszolgálatot?”

Balogh Edgár: A társadalmi hatékonyság jelentőségéről szólnék. Azok az ifjúsági megnyilvánulások, csoportosulások, mozgalmak, jelenségek, amelyekről ma beszélünk, a diákság részéről megnyilvánuló újabb és újabb kísérletek, de a nemcsak az ifjúságra, hanem a középnemzedékre is vonatkoztatható nyelvi kísérletek, formajátékok – ezek mind nagy jelentőségűek az irodalom fejlődése szempontjából. De az írásnak nyilvánvalóan *szerepe* van, a magyar nemzetiségnek a tudatfejlesztését szolgálja szűkebb, szélesebb, még szélesebb, akár egyetemes vonatkozásban.

Ami minket, idősebbeket, akik hasonló ifjúsági mozgalmakból nőttünk ki, megdöbent, az a mély ellentét, ami egyrészt a mai sajtó és a közönség, másrészt a fiatalság és a közönség eltávolodásából ered. Más a sajtó eltávolodása a maga sablonjaiban, sztereotípiáiban, és más ennek a belülről forrongó fiatalságnak a kísérletező törekvéseiből fakadó távolsága a közönségtől. Mindkettő veszélyes.

Úgy érzem, hogy az írás művelőinek mindig is gondolniuk kell arra, vagyis minden ifjúsági csoportosulásnak feladata és célja tudni, hogy kire miképp akar hatni, kit miképp akar megváltoztatni. Azok a nagy változások, amelyeken a társadalom az urbanizáció, az iparosítás, a nemzetiségi politika következtében átmegegy, mind állandó válságban tartják a társadalmat és egy új nemzedéknek, egy új ifjúságnak – legalábbis az irodalom keretén belül – nemcsak a belső minő-

ségi letisztulására, nyelvi fejlődésére, hanem ezeknek a változásoknak a tudomásulvételére, a dolgokhoz való viszonyulására is gondolnia kell. Olyan mértékben lesz jelentős ez a nemzedék, amilyen mértékben hatni fog tudni írásával a szélesebb, még szélesebb vagy egyetemes magyar tömegekre.

Felvetődött itt a népszolgálat kérdése. Nem értettem meg, Gyimesi Éva mit akart mondani azzal, hogy a fiatalság nem akar népszolgálatot. Talán misztikus fogalomnak tartja ezt a szót? De hisz ez nagyon egyszerű, a szó maga megmondja: az értelmiségnek, amely nem azonos szerepében a népegésszel, van egy felgyűjtött tudásanyaga, egy specialitása, így írók esetében az irodalom, az orvostudomány az orvosok esetében, s ezt olyan szélesebb tömegek felé kell tudnia közvetíteni, azok anyanyelvén, amelyek egyénileg nem specialisták orvostudományban, mérnöktudományban vagy irodalomban. A népet szolgálni tehát nyilvánvalóan azt jelenti, hogy én, fiatal magyar értelmiségi fölkészülök arra a szerepre, amit be kell töltenem.

A televízió magyar adásában hallottuk, hogy egy felhívásra több mint 800 magyar színjátszó, műkedvelő csoport, énekkar jelentkezett. De van-e nekünk 800 olyan rátermett emberünk, aki ezeknek a művészi színvonalát biztosítja, aki irányítani tudja ezeket a kisközösségeket? Ugyanez a kérdés áll a szabadegyetemekre, az ifjúsági lapokra, de a meglévő intézményekre is, amelyek sokszor megkeményedettek, sablonosak. Oda be kell tudnia törni a fiatalságnak. Meg kell találnia a módját. Döntő jelentőségű, hogy a GG-csoport, a Fellegvár-csoport és még mondhatnék más irodalmi köröket, hogyan tudnak a meglévő kereteken túl behatolni a magyar közéletbe úgy, hogy a legszélesebb közönségünket a nemzetiség újrafelfedésében előmozdítsák. Ami pedig a sajátosság méltóságának kérdését illeti, az sem misztikus fogalom...

Herédi Gusztáv: Edgár drága, nem azt kérdezte, hogy *mi* az a sajátosság méltósága, nem a fogalmat akarta Gyimesi Éva tisztázni, nem olyan primitív ő, hogy ne tudja, mi ez...

Balogh Edgár: Majd ő megvédi magát!

Herédi Gusztáv: Dehát ne vicceljünk! Éva azt kérdezte, hogy ma ezt hangoztatni *hogyan* lehet, és milyen alapon és milyen tartás van mögötte.

Balogh Edgár: Hogyha a nemzetiség a sajátosság méltóságáról beszél, akkor – a szó maga megmondja – teljes jelentőségében felismeri és elismeri mindazt a jelképrendszert a nyelvtől a képzőművészetet át a zenei anyanyelvig, mindazt, amit meg kell őriznünk és tovább kell vinnünk, hogy az a közel kétfélmilliónyi ember, aki a mi nyelvünkön beszél, és a nemzetiségünkhöz tartozik, le ne maradjon az emberi fejlődésről.

Én a magam részéről helyeslem azt a javaslatot, amelyet Molnár Gusztáv vetett föl, hogy a régebbi nemzedékek hasonló kísérletét, vagyis hatékonyságra törekvését, a nemzetiségi életben való céltudatát, programját, sikereit, balsikereit, jó vagy rossz próbálkozásait föl kell újítani. Nem azért, hogy a múltba merüljünk, azt hiszem, Molnár Gusztáv sem így gondolta, hanem azért, hogy ez a kitűnő értékekkel jelentkező mai fiatalság is megtalálja a maga céltudatát a nemzetiségi életben, megtalálja a sajátosság méltóságát, megtalálja a nép szolgálatát.

Egyed Péter: Kapcsolódnék a Molnár Gusztáv javaslatához, és én is tennék egy javaslatot, amin már rég töprengök. Mindenféle szempontból rendkívül hasznos lenne, ha például a *Korunk* szentelne egy vagy több számot a jelen pillanatban Romániában működő összes nemzetiségi intézményeknek.

„Kiút: a nagyobb tér biztosítása”

Csibi Károly: Lévén, hogy a nemzedéki kérdésről is szó esett, és Juhász András kollégám is felvetett néhány részkérdést, egy idevágó visszatérő problémakört szeretnék részletezni. Az értelmiség ún. biológiai reprodukciójának veszélye, amit Tóth Sándor említett, szerintem nem amiatt fenyeget, amit Egyed Péter kivédett, tehát világnézeti beszűkülés vagy talajvesztettség miatt, hanem azért, mert az effajta „családon belüli” szukcesszív székfoglalás következtében létrejön egy konzervatív, normatív-kizáró jellegű sajtógyakorlat. Érzésem szerint a sajtópolitika hibáit nem szabad a „cenzúra” rovására írni, nagyon sok esetben a kialakult és megszilárdult szerkesztőségi „érdekközösségek” működése idézi elő a lapok beszűkülését, érdektelenné válását. Így kezdi egyik-másik létfenntartású nemzetiségi sajtóorgánunk a „kevesek lapja” ragadványnevet felvenni az olvasók körében, ami a mi sajátos helyzetünkben távolról sem jelent értékmegkülönböztető, kiemelő ítéletet. Ennek oka nagyrészt az, hogy a felülemelkedett, vagy ezt mímelő X (vagy „X fia”) nem emelkedik ugyanakkor a személyes érdekföltés fölé

is, megindítva így a szerkesztőségi manipulációk sorát, melyek a mezőny többi összetevőinek a kizárását eredményezik. Kérdés az, hogy nem fogják-e túl későn felismerni, hogy egyedül maradtak, s a mellőzött nemzedék már nem képes székfoglalásra. Mert az értelmiségi családokból – a műszaki pályák vonzása miatt – egyre kevesebb „hivatásfolytató” születik. Kiút: a nagyobb tér biztosítása a fiatalok számára, nemcsak mennyiségileg (hasábkban), hanem a szükséges pluralizmus érvényesítésével is.

„A nyelvhasználatok kölcsönös toleranciája”

Balla Zsófia: Azt hiszem, körüljártunk valamit, amiről mindenki beszélt, és mégsem mondtunk semmit. Újra elismételném a legfontosabb kérdéseket. Miért kell társadalmi-társadalompolitikai okokból metanyelvet használni? Miért utasítja el egy idősebb nemzedék az új nemzedék nyelvét? Mi ennek az oka? Miért nem ismerheti már eddig is a fiatal nemzedék azt a történelmi periódust, amelyet Molnár Gusztáv említett? Vajon csak lustaságból? Hiszen rengeteg emlékirat jelent meg és jelenik meg folyamatosan. Lehetséges-e ennek a tényszerű ismertetése, hiszen történt rá utalás, hogy működésbe fognak így is lépni bizonyos szűrők? [...] „Nem mondom azt, hogy ilyenfajta kutatás nem folyik, de kérdés, hogy fel lehet-e valamit tájni szociológiailag? [...] nincs szociológia és pszichológia? Miért gyanús az, aki meghalad? Miért lehet visszaélni a metanyelvvvel? Miért nem bontható le a sajtó nyilvánossága előtt a kettő különbsége, a tudományos igényű nyelv és azé, ami tényleg halandzsának minősülhet? Miért csak egy ilyen beszélgetésben?

Más kérdés: miért defenzív az értelmiség? Hogyan, mi módon kényszerülhet nyílt vitára, hiszen egész délután erről beszéltünk. Miért nem ad az iskola lehetőséget arra, hogy csatornaváltás történjék, hogy az annyiszor fölhánytorgatott hermetizmust elkerüljék? Hogy valóban más rétegek is eljuthassanak oda, hogy partikuláris érdekeiket meg tudják fogalmazni, azért, hogy ne kelljen az értelmiségnek azt hinnie, hogy neki mandátuma van, és mindenki helyett szólnia kell. Miért nem valósulhattak meg e partikuláris érdekeknek egyéb megfogalmazásai is? Miért idegenedik el az említett fiatal értelmiségi, nemzedéktag vagy nemzedéktárs, személy szerint ki szigeteli el őket? Mi hívja elő azt, hogy nemzedékre való különbség nélkül jelenik meg a sajtóban halandzsa és nem-halandzsa, és nem működhetik az a bizonyos minőségi szűrő? Tóth Sándor vitákat elemző *Korunk*-tanulmányában szó van az álviták túlburjánzásáról. Honnan van ez? Azt hiszem, erről kellene beszélni, végül is csak így juthatunk el az adottságokhoz.

Ebben a pillanatban akkor az is megfogalmazódik, hogy mi lesz a funkciója a Molnár Gusztáv megfogalmazta igénynek, annak, hogy középfogalmakkal írjuk le önismeretünket. Pótolhatják-e ezek azokat a körülményeket, amelyek különben is előhívnák ezeket a leírásokat? Vajon ez a vita a metanyelvről nem azt az elvi kérdést példázza, hogy valami megint azért küzd, hogy a maga nevében jelenhesék meg, hogy ne kényszerüljön nyelváltásra, fogalomváltásra, hogy állandóan ki kelljen lépnie önmagából, és másképp kelljen érthetővé, tennie magát, mint ami? Szász János szerint a veszélyeztetettséget a kultúrán belül kell „kihordani”. Erről van szó. A kultúrán belüli *tolerancia* éppenséggel példászerű lehetne. Nem kéne elfogadnunk azt, hogy „szegény ember vízzel főz” – ebben ellent kell mondanom Tóth Sándornak. Nem szabad belemennünk abba, hogy nem bírjuk meg a konfrontációt, a kritikát, a lebontást. Nem hiszem, hogy tényismeret nincs az elmélet-íróknál; nemigen lehet őket halandzsázáson rajtakapni, legalábbis az igényesebbjét bizonyosan nem. Hiszen a lebontás is valami felé mutat, nagyon is érezhető, hogy mi az, amit elutasítanak – akár „fodormentául” –, pontosan az, ami az előbbi kérdéseimet idesoroltatta, ami az idegenkedést, ingerültséget kiváltja.

Az, hogy a költészet ragaszkodik a formanyelv-újításhoz, az egyáltalán létezésének alapfeltétele. Hiszen ha általában olyan funkciókat vállal magára, amelyek valójában az ideológiakritika, szociológia, közgazdaságtan, jogtudomány felségterületeihez tartoznak, akkor közvetve elismeri azok működésképtelenségét. A sokféle nyelvhasználat és ezek kölcsönös toleranciája példászerű lehet. Olyan erkölcsi magatartás, amelyet kívánatosnak tartok. Amennyiben egy egész közösség igénye, hogy őt a maga sajátosságában az adott környezet elfogadja, tolerálja, akkor pontosan ennek a közösségnek kell, azt hiszem, azt a pluralitásmodell megteremtése, amely létének erkölcsi előfeltétele, egyáltalán ez teszi életképessé ezt a közösséget.

„A többszólamúságnak legyen felelős emberi hangja”

Domokos Géza: Az lenne jó, ha akadna köztünk valaki, aki megválaszolná Balla Zsófia kérdéseit.

Rácz Győző: Ehhez két óra kellene. Még két óra.

Gáll Ernő: De megérné!

Szász János: Kéne hozzá tíz év.

Domokos Géza: Nem hiszem, hogy idő kérdése, és kétlem, hogy valaki megválaszolhatná. De ha meg is válaszolná, túl öreg vagyok ahhoz, hogy higgyek a romantikus közhelyben, miszerint ha egy igazságot egyszer kimondtak, már győzött is. Mint a gyakorlat embere, engem azok az igazságok érdekelnek, melyek cselekvéshez segítenek. Valaminek az elindításához és sikeres, de legalább fél-sikeres befejezéséhez. Elnézést kérek, ha felszólalásom elüt eddigi beszélgetésünk jobbára elméleti jellegétől.

Meglepett, hogy többen is vonakodtak kimondani vagy próbálták elsimítani a nemzedéki ellentétek problémáját. Persze hogy van ilyen. Már utaltak rá, hogy megvan a biológiai magyarázata, de ami még ennél is lényegesebb: a társadalmi élmények különbözőségéből, az önmegvalósítási esélyek másságából fakadó közérzeti oka. Miben látom én a dolog bonyolultságát?

Elsősorban abban, hogy nemzetiségi intézményeink – egy-két kivétellel – befagytak. Nem járja át őket a fiatalítás friss levegője. Egyed Péter utalt rá – s én alátámasztom állítását –, hogy mennyivel jobb a helyzet a román szellemi életben. Húsz éve dolgozom a Scînteia-házban. Tanúja lehettem sok új szerkesztőség megszületésének, a meglévők szakadatlan módosulásának-változásának, újságíró-generációk, kis- és nagyberek menésének, jövésének, előre- vagy hátralépésének. Csak a mi lapjainknál nemigen változott a helyzet. A román kollégák elmennek egyetemi tanárnak, állami vagy pártfunkcionáriusnak, diplomatának, miniszternek. Vagy lebuknak. Nemzetiségi ember nem egykönnyen bukik le...

Gáll Ernő: De akkor alaposan!

Domokos Géza: De akkor nagyon! Ha tíz esztendővel ezelőtt a tévé magyar szerkesztőségének, *A Hétnak* és a *Kriterionnak* a létrehozásakor valóságos munkahelyi boomeról beszélhattünk Bukarestben, ma úgyszólván „táblás ház” van mindenütt. Minden hely foglalt. A vidéken megjelenő művelődési lapoknál az utóbbi évtizedben csak elhalálozás, elegáns vagy kevésbé elegáns lelépés, nyugdíjazás után ürült hely. Ha kimutatás készülne nemzetiségi intézményeink vezetőinek funkcióban eltöltött éveiről s a munkaközösségek átlagéletkoráról, nagyon elcsodálkoznánk... Hogy Egyed Péter például ott van, ahol van, s nem lehet neki itt Kolozsváron a képzettségének és tehetségének megfelelő munkahelyet biztosítani – szimpomatikus jelenség. Mindez kihat most induló irodalmáraink, fiatal kutatóink közérzetére és a munkakedvére. Az új intézményi munkahelyek teremtése döntő problémája szellemi életünknek. Meg kell találnunk a módját annak, hogy ezt kellő súllyal elmondhassuk, és a jelenlegi helyzetet változtatni lehessen.

Gondoljuk csak el: amikor Szabó Dezső közzé akarta tenni mondandóját – most ne minősítsük ezt a mondandót –, kiadta saját költségén a *Füzetek*; Bródy Sándor megjelentette a *Fehér könyveket*; Németh László a harmincas években a *Tanút*. Erdélyben, ahogy az első világháború utáni új írónemzedék jelentkezett, kezdetét vette az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma, és napvilágot látott a *Tizenegyek* antológiája. Megértem, hogy a mostani fiatalok kétségbe vannak esve; úgy érzik, egy csomó mindent, fontosat, lényegeset nem tudnak elmondani, közölni. Félnek, hogy mire odajutnak, hogy elmondhassák – bábáskodás nélkül mondhasák el! –, már nem lesz érdekes, s mások lesznek ők maguk is. Azt szeretnék, hogy ami *most* van bennük, az jelenhessen meg, saját szerkesztői koncepcióban. Nem áltatom magam, tudom: jelen pillanatban új lap vagy folyóirat létrehozása irreális óhaj. Megoldást az ifjúsági mellékletek kiadásában látok. De ne *mi*, a „művelődési hatalom” mostani gyakorló szerkesztők vagy „irányítsuk” azokat, hanem ők, szocialista társadalmunk fiatal alkotó erői, a jövő letéteményesei. Akik közlésre vágnak, s azt szeretnék, hogy a bizalom légkörében irodalompolitikát, kultúrpolitikát csináljanak. Nem az a probléma, hogy a melléklet külön jelenik-e meg, vagy bekerül a laptestbe. A lényeg szerintem: *ki* szerkeszti. Erre kellene megoldást találnunk, s az *Utunk*, a *Korunk* – az *Igaz Szó*, az *Ifjúmunkás*, az *Igazság* tapasztalatát is figyelembe véve – sokat tehetne e tekintetben. Szóba került az *Echinox*, s azonnal elhangzott az ellenérv: milyen nyilvánossága van az *Echinox*-nak? Ami igaz is.

Sejtem, hogy Molnár Gusztáv mit szeretne megtudni abból az időszakból, melynek a kutatását javasolja. Biztosan sok a ma is érvényes tanulsága annak a kornak. Mégis, a folytonosság újrakötését elsősorban a jövőhöz igazítanám. A

tennivalókhoz. Vegyük például kultúránk, irodalmunk kapcsolatát a munkásosztállyal – a korszerű marxizmus ideszámítja a mérnököket, technikusokat is –, amely számban és társadalmi szerep tekintetében rohamosan növekszik. Nem lehetünk elégedettek a jelenlegi helyzettel. Aligha volt idő, amikor a magát elkötelezettnek valló művészi alkotás, kulturális intézményeink rendszere annyira laza kapcsolatban állt volna a romániai magyar munkással, mint ma. Tudom, hogy ez súlyos kijelentés, de állítom: így van! Gondolok a munkásemberre mint az irodalom és művészi alkotás alanyára, de az is gondom, hogy mi foglalkoztatja őt. Hogyan viszonyul nemzetiségéhez, anyanyelvéhez? Hogyan vélekedik rólunk, művelődési munkánkról? Az a benyomásom, hogy a televízió, s részben a színházakon kívül, semmilyen más formában – beleértve a könyvkiadást is – nem találkozik rendszeresen, nincs eszméletű kölcsönviszonyban nemzetiségi kultúrájával. Tisztában vagyok vele, sok ága-boga van a kérdésnek. Egyik, s talán nem is a legkisebb, a mi tehetetlenségünk és képzelőerőhiányunk. És ne haragudjon meg senki rám, ha kimondom: ifjú költőinket és prózaíróinkat – tisztelet a kivételnek – mintha nem is foglalkoztatná a kérdés. Amiről írnak, és főleg ahogyan írnak, nem sok jót ígér ez irányban. Sem szeretném, ha félreértenének: jó, hogy van neo-avantgarde, ezoterikus költészetünk és a magunkfajta bonyolult vagy álbonyolult emberek „belső történéseire” figyelő prózánk. Van immáron metanyelvünk is. De ha csak ez lenne – pedig a tendencia ilyen irányú –, az sem lenne jó.

Aztán itt vannak az iskolák. Olvastam *A Hét* évkönyvében a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium igazgatójának a tanulmányát. Megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy az 1977–1978-as tanév több mint 180 000 főiskolai hallgatójából 7497 a magyar nemzetiségű diák. Ha jól számoltam, 4,15 százalék. Megdöbbenéssel, mondom, mert az arány, az ország magyar összlakosságát (7,9 százalék) figyelembe véve, szembeszökően alacsony. De ennyi nem elég. Mint ahogy a sérelmes duzzogással sem megyünk semmire. Meg kell vizsgálni a jelenség okait. Biztos vagyok benne, hogy az ismert vagy feltételezett okokon kívül, szó van itt tanulóink hiányos felkészültségéről, nem kielégítő román nyelvtudásáról, számos középiskolánk gyenge színvonaláról is. Amiért, már megbocsásson a világ, mi is felelősek vagyunk.

Ezzel összefüggésben, érintem csupán a sokszor emlegetett szakmaiság problémáját. Az elmúlt évtizedben sok értekezletet tartott a Kriterion különböző szakterületek embereivel, könyveink olvasóival. Ott világosan megfogalmazódott, hogy mire vár az illető tudományos diszciplína, mit kér a közönség. Kiderült, hogy kevés olyan szakírónk van, aki a sürgetett munkákat jól, korszerűen, a magyar szaknyelv mai színvonalán meg tudja írni. És ami még meggondolkoztatóbb, alig akad közöttük fiatal, vagyis 30-40 éves szakember. Hol a hiba? Legalább mérjük fel a helyzetet, keressük meg a magyarázatát. Csak a tény konstatálásával, „honfitorúval” e téren sem jutunk messzire.

Vagy: ki tudná megmondani: milyen fiatal értelmiségünk idegennyelv tudása?

Íme, csak néhány kérdés, amit nemzetiségünk jövője szempontjából égetően fontosnak tartok.

Ha mindezt és szellemi életünk sok más dolgát-baját végig gondoljuk, feltétlenül el kell jutnunk a Gáll Ernő bevezetőjében említett minőségi igényhez. Közvetlenül: nem tudom, miért ne lehetne az emberi, állampolgári, nemzetiségi méltóságnak is minősége? Rá kell jönnünk az itt is megfogalmazott korparancsra, arra tudniillik, hogy nekünk, nemzedékek és szakmák képviselőinek – az olykor elkerülhetetlen összeütközéseken túl – kommunikálnunk kell egymással. Ha nem is egész nemzetiségi közösségünkkel – már csak azért sem, mert egy csomó dolog, amiről itt vita folyt, nem is érdekli az egész közösséget –, de legalább azokkal, akik akár az anyagi, akár a szellemi javak létrehozásánál nemzetiségünket képviselik, gondjait megfogalmazzák, művelődési és erkölcsi gyarapodásán munkálkodnak.

Befejezésül fiatal esszéíróink és a Kriterion kapcsolatáról. Annak idején örültünk, hogy kiadhattuk a *Szövegek és körülmények* című gyűjteményt. Tudtuk és nyilvánosan is megfogalmaztuk, hogy vele valami új kezdődik kultúránkban. Az öt szerző közül azóta négy saját kötettel jelentkezett a *Forrás*-sorozatban. Bizalommal várjuk a további szövegeket, és reméljük, meglesznek hozzá a körülmények is. Egy kikötéssel élünk csupán, hogy ezeknek a szövegeknek szocialista és nemzetiségi valóságunkban gyökerező célja is legyen. És arra is gondoljanak a kéziratok szerzői – s az eljövendő mellékletek szerkesztői! –, hogy többszólamúságuknak meglegyen az igazi, a felelős emberi hangja. És legyenek annak meghallói. Enélkül értelmetlenné válik minden. Meddővé silányul a legragyogóbb tehetség, zsákutcába kerül a legtisztább szándék is.

„Nem azért kell a folytonosság, hogy legyen”

Aradi József: Megpróbálok, lehet, hogy nem sikerül, megválaszolni néhány” kérdést azok közül, amelyeket Balla Zsófi itt nekünk szegzett. Először is végigfutnék azokon a magatartásokon, amelyek az itt elmondott problémákkal szemben jelentkeztek. Típusokat lehetne felállítani.

Molnár Gusztáv programja és a hozzá kapcsolódó javaslatok kimondottan értelmiségi találkozó jelleget kölcsönöznek ennek a vitának. Értelmiségi kategóriájú emberek ülnek itt, és azt a legkisebb közös nevezőt keresik, amelynek alapján egyáltalán egy közös programot el lehet fogadni. Ez a program nem gondolt, illetve nem kérdezett közvetlenül rá „pontosan arra a kultúrán kívül rekedt rétegre, amelyre Domokos Géza utalt, a nemzetiségi kultúra művelőinek, termelőinek lehetséges igazolóira, a befogadókra. Tehát itt adva volt a közös értelmiségi tennivaló, és a közös értelmiségi tennivalóhoz fűződő javaslatok.

Volt ettől függetlenül, s talán ezt leginkább Juhász András képviselte, egy bizonyos értelmiségi státus felé törekvő érdek, mely nem kíván a Molnár Gusztáv-féle programhoz kapcsolódni, nem az értelmiségi öngazolás centrális kérdéseivel foglalkozik, hanem a folyamatos nyilvánossághoz való jogát szeretné érvényesíteni. Nem véletlen, hogy Juhász András munkás származására hivatkozik, s ezzel két dolgot közöl: azt, hogy kívül érzi magát a kultúrán, és azt, hogy belül akar kerülni, mégpedig a szokásos mechanizmusok révén.

Végül Palotás Dezső képviselte a népet, a maga destruktív, minden értelmiségi fontoskodást megkérdőjelező stílusával. Ő volt „a nép szava”.

A közös nevezőre visszatérve, nyilvánvaló, hogy itt miről van szó. A közös nevezőben éazonosságunkat keressük; a Molnár Gusztáv által javasolt folytonosságprogramban, annak a múlthoz való kötődésében nagyon erős nyomatékkal szerepel a nemzetiség saját identitásának keresése. Új ebben az irányulásban az, hogy ezt az éazonosságot nem a régmúltban vagy legalábbis nem elsősorban Bethlen Gábornál vagy Apáczainál, hanem a közvetlen közelmúltunkban keresi. Ezt a közvetlenül kitűzött célt ő a „történelem ízével és bűzével” együtt próbálja megtalálni, s ebből a szempontból nézve teljesen másodlagos a kérdés, hogy ebben a pillanatban milyen elvi viták folynak, illetve vannak-e Kolozsvárott ilyen vagy olyan költők, „hőbörgők” vagy „nem-hőbörgők”. Ez az értékrangsorolás rendkívül világos, mint ahogy a kiindulópontja is az. Abból indul ki ugyanis, hogy ebben a pillanatban a romániai magyar értelmiségen belül az identitást érintő kérdésekben, tehát alapvető kérdésekben nincs egység. Hogyan szoktuk elképzelni ezt az egységet? A hagyományokhoz való viszonyunk egységének. A különböző elnevezésekkel való kísérletezés, a „sajátosság méltóságának” a vitája: ezekben mind azzal küszködünk, hogy „nem értjük egymást”. A nemzetiségi identitás mineműségét illetően tehát nézeteltérések, felfogáskülönbségek vannak, ami nemcsak a múlthoz való viszonyunkat, hanem elsősorban a *jövőhöz* való viszonyunkat érinti. Hogyha következetesen végiggondoljuk, emögött különféle lehetséges alternatívák húzódnak meg.

Ennek a többes számnak az okaira kellene rákérdeznünk ahhoz, hogy továbbléphessünk, és azután arra is rákérdezhessünk, hogy a jelen helyzet és a jelen magatartásmintái, azok az adottságok, amikkel az emberek ezekre a kérdésekre nálunk itt válaszolnak, ezek hova nyúlnak vissza, mennyire állandó adottságok, mennyire és mikor változtathatók meg. Hogy ne csak morális imperatívusként adresszáljuk egymásnak ezeket a kérdéseket, ne csak felhívjunk egységre, hanem megnézzük, hogy milyen „hagyományos” közegellenállása volt mindenfajta változtatásnak az értelmiségen belül is, és az értelmiségen kívül főleg.

Bárki, aki lapnál dolgozik, nem tud szemet hunyni afölött, hogy van egy kollektív jelképhasználat, amely nagy történeti keretszemélyiségeinkre, történeti helyeinkre utal vissza, és van egy ettől függetlenül jelentkező, ettől függetlenül másikk jelképhasználat, mindegy, hogy ezt fodormentanyelvnek hívjuk vagy milyen nyelvnek, a filozófián belül ennek a másnak a jelképe lehet Wittgenstein, mint ahogy a műszaki értelmiség egy időben Bronowskira hivatkozott. Lényeg az, hogy ellen-jelképet keresnek, amely nem úgy, nem abban a formában működik, mint a hagyományos jelképek. De az ókori mitológiában is lehet olyan jelképeket találni, amelyek nincsenek benne a bevett, közhasznú identitásszimbólumok sorában. Gáll Ernő ez ellenjelképek rituális használatára utal, amikor „elitrítus”-nak nevezi ezt a jelenséget.

Ezen túl és ezen kívül – és úgy érzem, a műszaki értelmiség is mindjobban kívül kerül mindenfajta hagyományos jelképhasználaton –, ezen *kívül* ott vannak a „nép” tömegkommunikációs jelképei és rítusai, a ma délutáni „népé”, aki a futballmeccset hallgatja vagy nézi, azok az identitáskereső és közösségkereső ri-

tusok, amivel az az ember erősíti magát vagy teremti meg a saját folytonosságát, aki számára a hagyományos kulturális jelképek némák maradnak.

Nem tudom, meg lehet-e egyetlen szóval jelölni azt a furcsa jelenséget, hogy ezek a *hagyományos* jelképek egyre kevésbé a tartalmuk révén, egyre kevésbé a mögöttük lévő történeti és helyi folytonosság révén hatnak. Ezt a jelenséget én ritualizációnak nevezném, a nemzetiségi kultúra ritualizációjának. Minél rituálisabb ezeknek a jelképeknek a használata a nemzetiség kultúráján *kívüli* rétegei számára, annál nehezebb ezekhez hozzáférni. Ez a ritualizáció elsősorban a jelképek befogadásában nyilvánul meg. Lehet, hogy a kultúra termelői a jelképeket tartalmi módon gondolják el, befogadásuk, használatuk mégis közvetlen, látványoszerű. És elutasításuk is rituális jellegű. Ez a folyamat nagyon is meggondolkoztatónak tűnik számomra, s egy csomó kérdésünket talán átértékelteti velünk. Többek között a szövegírókkal kapcsolatos kérdéseinket és az olyan új jelenségekhez való viszonyunkat, mint a *Fellegvár*, *Echinox* és társai. Egyszóval az ún. „elitritusok” szerepének megítélésében juthatunk így másfajta, a hagyományostól eltérő következtetésekre.

Először is néhány kemény ténnyel számolnék, amikor megpróbálom a jövő felől levezetni, mi történik majd ezekkel az egymástól függetlenül, többes számba került kollektív és csoportritusokkal.

1. Gondolok elsősorban egyfajta értelmiségi arányeltolódásra. Annyiszor elmondtuk már kiadói találkozókra és másutt, hogy a fiatal értelmiségen belül – nemzetiségi vonatkozásban is – a műszakiak kerültek túlnyomó többségbe. Ez a műszaki értelmiség eltávolodott a hagyományos klasszikus-humán kultúrától, s ezért nagyon nehezen tudja vagy egyáltalán nem tudja megfogalmazni a saját önidentitását. Ha mégis erre kényszerült, ezt legfeljebb csak a hagyományos kultúra adott eszközeivel, adott jelképeivel teheti, például néprajzi könyvek vásárlásával. Nézzük meg, hogy ezek az emberek hol élnek, menjünk el Rostás Zoltán nyomvonalán Craiovára, Bukarestbe és Galacra, és keressük meg nemzetközi hírű műszaki értelmiségünk színe-javát. Itthon alig tud valaki róluk, egyszerűen nem részei a magyar nemzetiségi kultúrának. Munkájuk, amit csinálnak, nem integrálódik közvetlenül az identitást kifejező kultúrába, úgy tűnik, ebben a pillanatban nem használható jelképként számunkra, vagy nevezzük nevén a dolgot – nem egységesít.

2. Van egy népesedési adottság. Az a kemény tény, hogy semmilyen adminisztratív intézkedés nem változtatta meg ennek az etnikumnak a hagyományos születési magatartását. Ebből a tényállásból, ha csoda nem történik, akkor távlataiban nézve le lehet vezetni, hogy adva van egy nemzet, amely egyre jobban fiatalodik, és adva van egy nemzetiség, amely az ország különböző részein különféleképpen, de bizonyos helyeken nagyon erőteljesen öregszik. Lehet, hogy ez most még nem érzékelhető, de hosszú távon ennek következtében egyre nagyobb lesz a nemzedékek közti szakadék, amit az intézményes és nem intézményes törekvések közti szakadékként érzékelünk. A korrallal jár, hogy az ember merevedik, hajlamosabb lesz a rugalmatlan válaszokra, válaszai az elöregedett populációk biológiai ritusaira hasonlítanak, amelyek a volthoz, adothoz ragaszkodva az önismétlési fantasztikus ritusait tudják kidolgozni önmaguk folytatására.

3. A harmadik kemény tény, amire itt többen utaltak, hogy bizonyos kulturális központokban pontosan a hetvenes években nőttek fel azoknak az értelmiségieknek a gyermekei, akik nem egyszerű genetikai reprodukció révén lettek a negyvenes, ötvenes években értelmiségivé, hanem a szó szoros értelmében véve „a népből jöttek”. Velük tulajdonképpen tetőzött is Kolozsvár vagy Marosvásárhely értelmiségi utánpótlása, hiszen tetőzött bizonyos értelmiségi rétegek irányában e hagyományos művelődési központok befogadóképessége is. Ha ezt a tendenciát meghosszabbítjuk, mindaz, amit itt a hermetizmus vagy a metanyelv „veszélyének” értelmeztünk, hosszú távon teljes mértékben elvékonyodik. Egyszerűen nem lesznek a hagyományos kultúrcentrumokban élő elvékonyodó értelmiségi rétegeknek olyan típusú és olyan számú „értelmiségi hóbörgésre” hajlamos gyermekei. Amit itt láttunk, az egy demográfiai csúcs kivételes adottsága. Kinek lesznek ilyen gyermekei? Hol folyik majd az értelmiség genetikai és nem genetikai újratermelődése? *Vidéken*. Egyed Péter „értelmiségi proletariátusának” lesznek gyermekei, akik pontosan azokban a vidéki szakiskolákban „képződnek”, amelyeknek a színvonaláról itt beszéltünk. Mert vannak ugyan a nemzetiségi értelmiség kulturális újratermelésében részt vevő ún. „elit” iskolák, de *nem* vidéken, *nem* a hagyományos művelődési központokon kívül. Más kérdés, hogy közben a nemzetiségnek új kulturális központjai is keletkezhetnek...

E kemény tények halmozódásából le kell tudnunk vonni a következtetéseket. Sokféle prognózis adódhat belőlük, csak az nem, hogy a főveszély az ún. szöveg-

írók, az érthetetlen nyelvezet, tehát az említett elitritus felől fenyegetett volna, vagy fenyeget bennünket. Annál kevésbé, mert a nemzetiségi kultúrában való részvételük, „szerepvállalásuk” legalább annyira problematikus, mint a fiatal műszaki értelmisége vagy a kultúrán kívüli „tömegeké”. Intézményeik, akár az egykori Stúdió-51-re gondolok, akár az *Echinoxra*, akár a *Visszhangra*, tulajdonképpen nem igazi, csak *kábeles* nyilvánosságot kaptak. Úgy funkcionálnak, mint a vezetékes rádió, akkor jut el hozzájuk valaki, ha nagyon utánajár. Egyedül a *Fellegvár* tűnik kivételnek. De ha alaposabban megvizsgáljuk a *Fellegvár* fogyasztási szokásait, azt tapasztaljuk, hogy az *Igazság*-olvasók többsége nem tekinti a magáénak, apróbetűs, nem az ő ritusuk. Kérdés, hogy mi az ő ritusuk. És meddig lesz az *adottság* az ő ritusuk. Ehhez tudnunk kell, mi az, ami megváltoztatható.

És ezzel eljutottunk a prognózis módszertanának a kérdéséhez. Kereshetünk történeti analógiákat. De ez is csak „egy korábbi adottság kiragadott keresztmetszete, melynek hasonló vonásaival próbálunk mai jelenségeket magyarázni. Talán célravezetőbb a folytonosságot keresni és a Molnár Gusztáv-féle programból kiindulni. Ez a folytonosság azonban nem öncél. Nem azért kell a folytonosság, hogy legyen, hanem azért van rá szükségünk, hogy le tudjuk mérni, mi az, ami állandó az adottságainkban. Mi az a változtatásokkal szemben mutatkozó kelet-európai „közegellenállás”, vagy akár etnikai sajátosság, amely nemcsak az etnikum születési magatartásában nyilvánul meg, hanem az adott és öröklött magatartásmintákban, azok szűkösségében is. Ezeknek a „közegellenállásoknak” a felderítése nélkül egyetlen prognózis sem lehet hatékony.

„Más a ritusuk, mások a jelképeik”

Történetileg nézve az ún. „nemzedéki hóbörgés” valóban nem tűnik új, soha-nem-volt jelenségnek. „Nemzedéki hóbörgéssel” vádolták az *Erdélyi Fiatalokat* éppúgy, mint a köréből kikívánkozó Venczel Józseféket, a *Helikon*-ellenzéket éppúgy, mint a Magyar Párt ellenzékét. A „hóbörgés” mindig azt jelentette, hogy „bomlasztják az egységet”, és ezzel a kisebbség önidentitását erősítő konszenzust, magát a kisebbségi létet kérdőjelezi meg. De nyomban a történeti analógiák csapdájába esünk, ha eltekintünk attól, hogy milyen társadalmi összefüggésrendszerben „történt” ez a nemzedéki polarizáció. Többen is utaltak ugyan itt erre a kontextusra, de ennek a tényleges tartalmáról nem esett szó.

Olyan ideológiai mezőben jelentkeztek ugyanis a két világháború között az új nemzedékek, amelyben különböző ideológiák ütköztek és keveredtek egymással. Nemcsak azért alapítottak új lapokat, mert éppen másfélék voltak, vagy mert másféleségük miatt nem jutottak be a meglévő lapok intézményi kereteibe, hanem elsősorban azért, mert saját lapjukban saját (vagy sajátjuknak hitt) másfajta ideológiájukat fogalmazták meg. Az ideológiai többes szám alternatíva-bőségében mindig adódott egy olyan ideológia, amelyben az új nemzedékek megtalálták önazonosságukat. Ebben az ideológiai többes számban, az ideológiai mező egészét véve alapul, a kisebbség szempontjából – paradox módon – az *alapvető* értékeket, bizonyos *alapvető* nemzeti jelképeket illetően konszenzus volt, vagy legalábbis nagyobb volt a konszenzus, mint a jelképhasználati egyes szám körülményei között. Tehát a polgári nyilvánosság a kisebbség sokkal szélesebb rétegeit érintő egyetértés és identitásélmény lehetőségeit biztosította, azzal, hogy az ideológiák harcában is az identitás alapvető jelképeit forgalmazta. Ezért fontos örökségünk a Vásárhelyi Találkozó.

A marxizmus győzelmével új helyzet állt elő. Az új helyzetben lényegesen megváltozott a nemzedékváltás és a nemzetiségi intézmények viszonya. Új intézményeket, új kereteket hoztak létre. Ezekbe az új keretekbe aztán vagy belenő egy nemzedék, vagy sem. Szerencsés esetben, mint az *Iffjúmunkás* vagy a *Megyei Tükör*, az új nemzedék (ez esetben az ún. második *Forrás*-nemzedék) „magáévá tette” a keretet, „belenőtt” abba.

Ehhez az új helyzethez vegyük most hozzá, hogy Bibó István Kelet-Európájában élünk, ahol a szubjektum találkozása saját népével és létével mindig rendkívüli problémákat jelentett a szubjektum számára. Ez az elég tartósnak számító adottság szabta meg, hogy a népi-nemzeti jelképek használata, tehát a népi ideológia mindig a mindenkori hatalmi keretekre támaszkodott, az adott intézményi keretek kihasználására törekedett, az éppen uralkodó ideológiával együttműködve próbálta saját érdekeit képviselni. A nemzetiség vonatkozásában ez sokkal hatványozottabban jelentkezik. Az „együttműködés ethosza” jellemezte azt a nemzedéket is, amelynek a gyermekei most „hóbörgéssel” vádoltatnak. Ez az ethosz mindig az adott intézményi keretek maximális, minőségi kihasználását szorgalmazta, s folyamato-

san átörökítette magát az újabb nemzedékekre mindaddig, amíg az egyazon ideológián belüli megújulás lehetőségeivel és alternatíváival lehetett számolni, mindaddig, amíg az adott ideológián belül az újabb és újabb nemzedékek más-más formában – akár nemzedékiideológiában – meg tudta fogalmazni saját törekvéseit, ki tudta fejezni saját érdekeit és szükségleteit. A második *Forrás*-nemzedék ilyen nemzedék-ideológiával „csempészte be” magát az adott keretekbe.

A prognóziskérdés most a következő: mi történik akkor, amikor a társadalom szerkezetváltozása következtében (városi léthelyzetben) – ami egyre inkább világjelenség – az identitásválságok korát éljük. Nemcsak a nemzetiség atomizálódott egyedei találják meg mind nehezebben saját etnikai identitásukat, hanem – mint Egyed Péter elmondta – az ifjúság is, sőt az ifjúság esetében kettős identitásválságról is beszélhetünk. Arról van szó, hogy az ifjúság nem tudja megfogalmazni a saját integrációját lehetővé tevő ideológiát, mert etnikai önzonosságához és társadalmi önzonosságához egyaránt nehezen jut el. Valószínűleg ezekkel az identitásválságokkal függ össze az a ritualizációs folyamat, amelyet az előbb mint jelenséget leírtam.

A kérdés tehát a következő: mi történik az egynemű szemléleti mezőben és a szubjektum kelet-európai adottságaival megterhelten akkor, ha azt a kettős *ritualizációs* folyamatot is tudomásul vesszük, amely egyfelől a nemzetiségi kultúrában, másfelől az ifjúsági-értelmiségi szubkultúrában – az előbbi tükörképeként – végbemegy. Az erre a kérdésre adandó válaszuk – vagy válaszaink – azért fontosak, mert ettől függ, hogy milyen szerepet tulajdonítunk a jövőben az újabb értelmiségi nemzedékeknek. És ettől függ az is, hogy hogyan határozzuk, meg az értelmiség társadalmi-nemzetiségi felelősségét.

Balogh Edgár „népszolgálati” elképzelése szerintem mindaddig érvényes marad, amíg az értelmiséget olyan szakértőként fogjuk fel, aki a *tudását* adja át a népnek. Már távolról sem ilyen egyszerű a helyzet, ha abból indulunk ki, hogy értelmiségi tudásunk mindinkább hipotetikus tudássá válik. És ezt az állandó felülvizsgálatnak kitett tudást kell átadni egy olyan kelet-európai népnek, amely bizonyosságokhoz szokott. Minél bizonytalanabb a helye-helyzete, annál „nagyobb” hiányosságokra áhítozik. Teljességgel kérdéssé válik ez a „népszolgálati” elv akkor, amikor az említett ritualizációs folyamat következtében az értelmiség mindinkább arra kényszerül, hogy a jelképek átadásában tekintse szakértőnek magát. Még kérdésesebb a helyzet, ha ezek olyan szentségként kezelt, mindinkább ritualizálódó jelképek, amelyeknek a használata kizárólag az értelmiségre korlátozódik. Mert az értelmiség belső jelképhasználata annál több szertartásszerű elemet tartalmaz, minél kevésbé számíthat befogadásra a nemzetiség egyéb rétegeinél. Azoknál, akiknek *más* a rítusuk, *mások* a jelképeik. A befogadás nehézségei pedig egyre szertartásszerűbbé teszik magát az átadást” is. Hogyan alakul ebben a helyzetben az értelmiség funkciója? Ha a „népszolgálat” nevében azt tesszük a feladatává, hogy mindenkihez el- vagy inkább „le”-juttassa a saját jelképeit, hogy a hagyományos humán kultúra jelképei alapján teremtsen nemzetiségi-társadalmi konszenzust, sajátos ellentmondáshoz jutunk.

Egyrészt eltekintettünk attól, hogy nemcsak az értelmiségnek lehetnek saját rítusai, saját jelképhasználata. Másrészt az értelmiségen belül sem biztos, hogy a ma már döntő súlyú műszaki értelmiségre a hagyományos humán jelképek „rátukmálhatók”...

Balogh Edgár: Elsősorban az anyanyelvről van szó, csak azután a jelképekről! Az anyanyelv szempontjából egyenlőek!

Aradi József: Nyilvánvalóan az anyanyelvről is szó van...

Tóth Sándor: A fogalmi gondolkodás legalább annyira sajátja az embernek, mint a jelkép és a rítus!

Aradi József: Valóban sajátja – anyanyelv is, fogalmi gondolkodás is. Azokban a korszakokban, amikor a közösség könnyen meg tudja találni saját identitását az ideológiák többes számán belül, ezek a kérdések fel sem tevődnek. Most viszont, amikor – éppen több tényező összefonódása következtében – a nemzetiségi kultúra és az ifjúsági szubkultúra vonatkozásában egyaránt új helyzet állt elő – az új helyzettel az is együtt jár, hogy maguk a kérdések másként vetődnek fel: a „jelképek rituális átadásának” értelmiségi-szakértői tudása az önzonosság szempontjából fontosabbá vált a verbálisan megfogalmazhatónál.

Történetileg nézve, míg a két világháború között és közvetlenül a háború után az ideológiai többszólamúsághoz a rítusok egyes száma társult, máig teljesen megfordult ez a helyzet. Különbözőek voltak az ideológiák, de ugyanazt énekeltek, ugyanabba a törzskávéházba jártak, ugyanazt a városképet használták jelképként az ideológiai frontvonalak mindkét oldalán. Ma „egy az ideológia”, de mást énekelnek, más kávézóba vagy kocsmába járnak, más „városképet”, „Fellegvár-képet”

használnak nemcsak a különböző nemzedékek, hanem egy nemzedéken belül is. A jelképek, rítusok többes számához az is hozzátartozik, hogy a *Fellegvár*-oldal „nemzedéke” más csoportrítust dolgoz ki a maga számára, ami a sajátja, amit ő maga hozott létre, míg az intézmények az adottság, a hagyomány rítusait védik és viszik tovább. Egyed Péter „rejtett ideológiáról” beszélt, szerintem a rituális többes szám rejtett ideológiai többes számot hordoz.

Ha következetesen végiggondoljuk a dolgokat, az itt „hőbörgésnek” vagy „metanyelvnek” nevezett átmenet után egy olyan „egy szál” nemzedék következik majd – s ezt éppen a felhozott „kemény” tényekből muszáj levezetnem –, amelyiknek, ha létezni akar, *nyílt* formában is meg kell majd tudnia fogalmazni saját ketős identitását. És nemcsak önmaga számára fogalmazza azt meg, nemcsak saját értelmiségi létével tud úgy találkozni, hanem más rétegek létével, értékeivel, jelképeivel, tudásszükségletével is, s e találkozás a különműségek dialógusa lesz. Molnár Gusztáv programja feltétlenül ebben az irányban tesz egy lépést, mert a történelem többszólamúságával való tartalmi ismerkedés nemcsak egyféle rituális jelképhasználatot, hanem egyáltalán *mindenféle* ritualizációt rombol. Mindenképpen olyan dolog ez, amiben különböző nemzedékek és törekvések közös nevezőre juthatnak, ha a többszólamúság folytonosságának feltárása ez a közös nevező.

Vannak eltűnt, elsüllyedt nemzedékek is – ilyen a második *Forrás*-nemzedék és a szövegírók közti hiatus nemzedéke –, akiket ez a történeti kihívás feltámaszthat. Ha az itt jelenlévő fiatalok elsősorban inkább önmagukkal voltak elfoglalva, s nem válaszoltak erre a kihívásra, talán ez az elsüllyedt nemzedék vállalkozik majd a Molnár Gusztáv-program vagy az Egyed Péter-javaslat végigvitelére.

Az elmondottak értelmében én a létező rítusok többes száma mellett tudok csak állást foglalni, a kölcsönös tolerancia gyakorlása mellett. Ebben a dologban – úgy érzem – sokkal nehezebb megegyeznünk...

Szász János: Így van. Így van.

Aradi József: ... lévén, hogy ezek nem a hagyományos értelemben vett racionális kérdések. A hagyományos racionalizmus a közre, az egység iránti felelősségre hivatkozva könnyen kitudhatja a nemzetiségi kultúrából mindazt, ami a mindennapi élet forradalmához, szűkebb csoportok közösségteremtő kísérleteihez, saját intim jeleik megteremtésének szándékához kapcsolódik. A köz- és a magánszférának ez a tendenciaszerűen jelentkező egybeolvadása a hagyományos racionalizmus számára nyilván irracionálisnak tűnhet. Nagyon is hozzászoktunk ahhoz, hogy minden verbális síkon és minden könnyen racionalizálható módon folyt a kultúránkban, és amikor egy olyan helyzet előtt állunk, hogy egy történeti tendencia *más* köntösben, a szertartások köntösében jelentkezik – fogalmi nyelvvel is lehet rítusokat végezni, talán a fodormenta-nyelv a legjellemzőbb ilyen fogalmi nyelvvel végzett rítus –, ezt képtelenek vagyunk megérteni, következésképp a mögöttes húzóerő történeti tendencia is érthetetlen marad számunkra.

Tóth Sándor: Fordítva ültünk a lóra, uraim! Ez kellett volna vitaindító legyen, és akkor talán eljutottunk volna valahová.

Gáll Ernő: Fél év múlva találkozunk.

A magnófelvételt készítette Markos Péter-Pál. Lejegyezte Bretter Zoltán és Aradi József. A szerzők némelyike utólagosan kiegészítette a szövegét.